

चांदोबा

ऑगस्ट १९८१



/ 68





महापूरपीडित

चंद्रपूर येथे प्रताप गावाचा राजा राज्य करीत होता. एकदा कोणीतरी त्याने कात भरल्यामुळे त्याने एका भोळ्या-भावंटाचा माणसाला ग्न्यामाने फांसीची शिक्षा फर्माविली. तंर करार प्रकार लघड-कीस आला. परंतु तोंवर त्या निरपराध्याला फांसीची शिक्षा झाली होती.

या घटनेने राजाचे हृदय हेलावले. तेव्हापासून राजाने बहादुराचा ऐकायचे तर सोडूनच दिले, त्या उलट जो कुणी फर्माद देऊन त्याच्याकडे येई त्याला चोर शिक्षा देण्याचे धोरण त्याने स्वीकारले. कुणी कुणाची विवा-नालस्ती करायची नाही गता त्याचा कायदा होता.

याविषयी मंत्र्याने राजाला एकदा सल्ला दिला-

“महाप्रभू! तक्रारी ऐकणे ही काही बुर नव्हे, ऐकून विचारा देणं चुकीचे ठरू

शकते. आपण किर्यादी ऐकत नाही त्या-मुळे देशांत अनीती माग बळावत आहे.”

“अनीतीला सराबलंला, राजशासना-कडे दुर्लक्ष करणारा असतो! याच्या सेवे-तील सर्व अधिकारी विश्वासपात्र आहेत. त्यांच्यावर मला पूर्ण श्रोसा आहे.” प्रताप म्हणाला.

पुढे काही दिवसांनी देशातील एका भागास भविष्यदी होऊन नद्यांना महापूर आले. नदीकाठी असलेल्या वीरपूर, वीर-पूर, शूरपूर या नगरांची फार नावधूस झाली. कित्येक लोक बेघर झाले, कैक लोकांची मालमत्ता बुडाली.

प्रतापने त्या तीन गांवांची रिचती स्वतः डोळ्याखालून घातली. तेथील अपार हानी पाहून त्याचे हृदय प्रवले. त्या तीन गावांसाठी तीन वेग-वेगळे अधिकारी नेमून त्याने त्यांना प्रत्येकी एक लाख

बराह देऊन महापूर पीडितांचे साहा-करणस सांगितले. याप्रमाणे वीरपुरास वीरसेन, शूरपुरास शूरसेन आणि शूर-पुरास शूरसेन यांना पाठविले.

वीरपुरची प्रजा भोळी होती. वीरसेनने तेथे जाऊन स्वतःकरिता एक मोठा वाडा बांधला आणि गावात सुपीक म्णून जेवडी यमीन होती ती सगळी कमी दरात विकत घेतली. आपल्या सर्व नातेवाइकांना वीर-पुरास आगले. वीरपुरची प्रजा फक्त कामगार वून राहिली, राजाने दिलेल्या मदतीबद्दल अवाक्षरही त्यांना कळले नव्हते.

वीरपुरातील प्रजेला त्रास देऊन जग-णाऱ्या एका दुष्टबुद्धीबरोबर वीरसेनने हातमिळवणी केली व दोघांनी अर्ध-अर्ध गांव घाटून घेतले. राजाने दिलेल्या वनाचा भोग-विलासात व्यय होऊ लागला. इयल्या प्रजेलाही राजाने केलेल्या मदतीची सुळीच कल्पना नव्हती.

शूरपुरमध्ये कुबुद्धी व दुर्बुद्धी नांवाचे दोघे दुर्मागी गांवकऱ्यांना त्रास देत असत. शूरसेनने त्यांच्याशी संधान बांधले व गांवाचे तीन वाटे करून ती सुखाने काळ-क्रमण करू लागला. जिवाऱ्या गांवकऱ्यांना राजाने आपत्काली केलेल्या साहाय्या सुगावा सुद्धा लागला नाही.



या निम्ही पुरग्रस्त गांवांकडील वृत्तांत मंत्र्याला वृत्तांकडून वेळोवेळी समजत असे व त्यामुळे त्याचे मन बेचैन होत होते.

काही महिने उलटल्यानंतर मंत्री राजाला म्हणाला-“प्रभू! आपण ज्या पुरग्रस्त गांवांना मदत म्हणून तीन लाख बराह दिले होते त्यांचा विनिर्वाय कसा काय झाला आहे, हे बघून घेतल्यास बरे होईल, नाही का?”

“ठीक आहे, कुणालातरी पाठवून बघून येण्यास सांगा. परंतु अधिकऱ्यांवर विना-कारण काही ठपका ठेवण्याचा प्रमरण झाल्यास कठीण शिक्षा होईल हे माग लक्षांत ठेवा.” प्रतापने या शब्दात

बजानून सांगायला सांगितले. मंत्र्याने पाठविलेला चमत्कृति नांवाचा हेर त्या प्रामोण भागांत जाऊन आला व तिथे पाहिलेल्या दिकट स्थितीचे विवरण त्याने मंत्र्यास दिले. ते ऐकून मंत्री म्हणाला:-
 "तिथली परिस्थिति इतकी दारुण असेल असे मला वाटले नव्हते! फिदाबी बंद हात्यामुळे अधिकार्यांना कांही धाडप उरलेला नाही. असेच जर चालत राहिले तर राजबोह किंवा बंद व्हावला फार काळ लागणार नाही. परंतु ही माहिती राजापुढे कशी मांडावी हेच कळनासे झाले आहे!" "सरा प्रकार घीच घुबतीने राजापुढे निवेदन करण्याचा प्रयत्न करून पाहातो." असे चमत्कृती म्हणाला.

"राजाला राग आल्यास तो तुला कडक शिक्षा करील एवढे लक्षात ठेव. याऊपर तुझी सर्जी, सावध रहा!" अशी सूचना मंत्र्याने दिली.

"देवाचे श्रेय इच्छितान्याला अशा संकटांना लोंड देणे चुकले आहे का?" असे म्हणून चमत्कृती राजाकडे गेला.

"ती तीन गावं कशी आहेत?" असे राजाने विचारले.

"आपल्या कपेमुळे सर्व ठीकच आहे, प्रभू! परंतु आपण रागावणार नसाल तर एक लहानशी विनंती करणार आहे मी आपल्याला!" चमत्कृती म्हणाला. "कुणावर आरोप करणार असलास, तर कठीण शिरोस पात्र ठरतील." प्रताप म्हणाला.

"आरोप नव्हे, परंतु मला एक छोटीशी उणीव भासली. प्रभू! ती आपल्यामुळेच झाली असावी असे मला वाटते." चमत्कृति धैर्याने म्हणाला.

"माझ्यातील उणीव भरून काढून ती दुस्त करण्यासाठी मी सदैव तत्पर असतो. कोणती ते सांग." राजा म्हणाला.

"वीरपूरची तुलना केली असता धीर-पूरवर व या दोन्हीही तुलना केली असता धूरपूरवर फार अस्वाद्य झाला आहे, असे माझ्या मंदबुद्धीस वाटते!" चमत्कृती म्हणाला. "जे कांही सांगायचे असेल ते स्पष्टपणे सांग!" प्रताप चिडून म्हणाला.

"वीरपूरमध्ये एकच मनुष्य पूरयस्त आहे. त्याला आपण एक लाख वराह

दिलेत. त्यामुळे तिथली प्रजा आपल्या औदार्याची स्तुती करीत आहे. -वीरपूरमध्ये पूरयस्त दोघे आहेत. त्यामुळे त्यांना दोन लाख वराह द्यायला हवे होते, परंतु त्यांना फक्त एक लाख वराहच दिले गेले. तसेच धूरपूरमध्ये पूरपीडितांची संख्या तीन आहे. त्यांनापुढा एक लाख वराहच दिले गेलेत. तसे पाहिले तर एकेका पूरगस्ताला शंभर वराह दिले तरी ते स्तुत्य ठरेल, तेव्हा आपण एके-काला जे तीन हजार दिलेत ते कांही कमी स्तुत्य नव्हे. परंतु सर्वांना एकसारखेच एकेक लाख दिले असते तर ते अधिक बरे झाले असते असे मला वाटते." चमत्कृती म्हणाला.



“मुर्खी! त्या प्रत्येक गांवात शेंकडो पुरग्रस्त आहेत, हे मी स्वतः बोट्यांनी पाहिले असतां, तिन्ही गांवात मिळून एकूण फक्त सहाच पुरग्रस्तांबद्दल बोलतो आहेस! तुझे डोके तर टिकाणावर आहे ना?” राजा म्हणाला.

“प्रभू!” एका महात्माच्या सत्कारासाठी एक पुरुषमाला करवून घेतलीत व ती एका व्यक्तीच्या गळ्यांत वस्तूच्या हातांनी घातलीत तर ती व्यक्तीच तो महात्मा, असेच आम्ही समजावे ना?” चमत्कृती म्हणाला.

“होय” राजा म्हणाला.
“आपण पुरग्रस्तांसाठी म्हणून कांही साह्य केले. ते धन ज्यांना मिळाले, त्यांनाच ना मी पुरग्रस्त म्हणून ओळखणार?” चमत्कृती म्हणाला.

“म्हणजे काय? तुझे म्हणणे आहे तरी काय?” राजाने विचारले.

“प्रभू, आपण कुणाची फिर्माद ऐकून घेत नाही. आपले अधिकारी विमनासपाथ!

मी तीन्ही गांवी गेलो. आपण पुरग्रस्तांना म्हणून विलेले धन-वीरपूरमधील एकाला, धैर्यपूरमधील दोघांना व शूरपूरमधील तिघांना प्राप्त झाले आहे. म्हणून ते सहा-जणच पुरग्रस्त असावेत असे मला वाटले.” चमत्कृती नम्रपणे म्हणाला.

या मागे कांही तरी रहस्य असावे असा राजा प्रताप यास संशय आला. कुणालाही न सांगता तो स्वतः त्या तीन गांवी गेला. अधिकाऱ्यांनी केलेल्या अन्यायांची माहिती काढून घेतली. स्वार्थी व अकर्मण्य अशा अधिकाऱ्यांच्या या वर्तनाने त्याला अविशय दुःख झाले. त्या तिन्ही गांवांच्या सहाय्यार्थे नवीन योजना कार्यरूपात आणल्या व त्या दुर्मार्गी अधिकाऱ्यांना योग्य ती शिक्षा केली. त्यानंतर परत फिर्मादी ऐकण्यास त्याने सुरुवात केली.

संस्थाने चमत्कृतीचा विशेष सन्मान केला. तेव्हापासून कुणी जर सरकारचा पैसा खोऱ्याला तर त्यांना “पुरग्रस्त” म्हणण्याचा प्रभाव पडला.



[१४]

[समरसेन विषदत्ताच्या सैनिकांबरोबर निघाला. तो गांवाजवळ आला असेला व्याघ्रवत्ताचे अनुयायी गांवात आळपोड करीत असलेले बिसले. तिथे शिववत्ताचा एक अनुयायी त्यांना भेटला. आपला नाटक पळवून घेण्याचे स्थाने त्या लोकांना सांगितले. त्यांच्यासाठी निघालेला शिववत्ता डोंगरावरच्या बरण्यात अडकून पडला. त्यानंतर—]

एका मोठ्या खडकाभाळ लपून समरसेन हत्तीकडे बघत होता. त्याच्या सोबत असलेले सैनिक आपले प्राण तळहातावर जेकत बरबरे कापत होते. हत्तीचा एक घोडा कळप त्या भुयारातून बाहेर पडला, तो आपल्याला कायाखाली तुडवून चेंबा-मैदा करील अशी त्यांना भीती वाटत होती. ते एका झोटघारा प्रवेशात बडकून पडले असून तिथून पळून जाणे सोपे नव्हते.

अशा तऱ्हेने म्यालेच्या समरसेनाला व सैनिकांना एकाच वेळी दोघां-तिघांची किकाळी ऐकू आली. त्यामागून एक आर्चनाद ऐकू आला. तो आवाज गृहेच्या बाहेरील नाजूकडून ऐकू येत होता. पण त्यांना ते असलेल्या जागेतून बाहेर निघायला भीती वाटत होती.

आता काय करावे अशा विचननेपध्द पडले असतांना हत्तीने डोके उंचावून चारी





विशांना पाहिले. मोठ्याने चिंत्कार केला व पूर्वी समरसेन व सैनिक ज्या गुहेतून बाहेर पडले होते त्या गुहेत शिरला. थोड्या वेळानंतर तो गुहेबाहेरील जल-प्रपाताच्या पाण्यातून जात असल्याचा आवाज स्पष्टपणे ऐकू येऊ लागला.

आधी समरसेन लपलेल्या जागेतून बाहेर पडला. त्यानंतर त्याचे सैनिकही बाहेर आले. मधून मधून गुहेपलीकडून जलनाब ऐकू येत होता.

“कुणीतरी संकटात सांपडल्यासारखे दिसतेय!” एक सैनिक म्हणाला.

“हात कांही शंका घेण्याचे कारण नाही. परंतु हत्ती अचानक या गुहेतून

बाबरून जाऊन कां आला असावा? वाघूंनी आपल्याला बळकटिण्यासाठी जाळे तर पसरले नाही ना? तो खरोखर आतनादच आहे, की...” समरसेन म्हणत होता तोच गुहेबाहेर मोठा कोलाहल भाजल्यासारखा आरडा-ओरडा ऐकू येऊ लागला.

आतां विचार करीत असण्यात कांही अर्थ नाही असा विचार समरसेनने केला. गुहेबाहेर असलेले ते लोक खूप अशीत किंवा भिन्न असोत कुठल्यातरी संकटात सांपडलेले दिसताहेत. तेव्हां धैर्य राखून पुढे जाऊन ते समजून घेणे आवश्यक आहे असे त्याला वाटले.

समरसेनने सैनिकांना सावज केले व तो पुढे निघाला. चिंचोळ्या गुहेतून थोडे पुढे गेले असता त्याला पलिकडे गुहेचे द्वार व त्याला लागूनच एक तळे विसले. त्या तळाचातील शाण्यांत कांही मोठ्या झाडांच्या पारंढ्या उतरलेल्या व पाण्यातील लक्षादी फारच जंग बाबलेकी दिसली.

समरसेन आणखी थोडा पुढे गेला असता गुडघ्याएवढ्या पाण्यांत तीन जण सांबांना बांधलेल्या स्थितीत त्याच्या दृष्टीस पडले. समरसेनला पाहताच ते अधिक आक्रोश करू लागले.

खरी परिस्थिती काय असावी याचे आकलन समरसेनला किंवा सैनिकांना

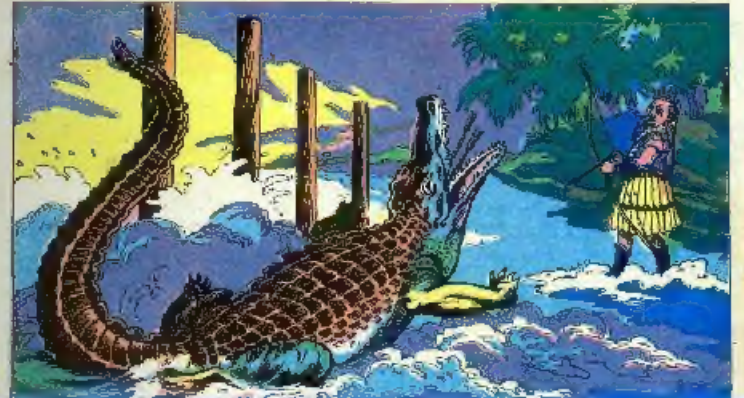
साल नाही. खांबांना बांधलेल्या व्यक्तींना बंधमुक्त केल्याने कांही प्रमाद तर घडण्याची संभावना दिसत नाही. कारण आजूबाजूला कुणी असल्याचे समरसेनला दिसले नाही. परंतु त्याला पहाता क्षणीच ते मोठ-मोठ्याने आक्रोश का करीत आहेत? याचे समरसेनला तबल वाटले.

स्तंभांना बांधलेल्यांना सोडवायचे म्हणजे त्या तळाचातील पाण्यात उतरून समरसेनला थोडे पुढे जावे लागणार होते. तळे फार खोल नसावे, असा अंदाज, तळापात उतरलेले लक्षाळे पाहून सहज करता येत होता. समरसेनने तलवार सरसावली व बाणांचा भाता सावरून पाण्यात शिरला.

सैनिक त्याचे अनुकरण करीत होते. ते थोडे पुढे सरसावले तोच त्या तिघा बंदींनी कानाचे पडदे कुखतील अशी कर्ण-कटू किकाळी फोडली. क्षणातच तळाचातील पाणी खळबळू लागले.

समरसेन स्तिमित झाला. समोरून एक मोठी मगर खबडा वायून त्याच्या दिशेने येऊ लागली. तक्षाणी ती स्तंभकट्ट माणस आक्रोश कां करीत होती, हे त्याच्या लक्षात आले.

मगरीच्या मोठ्या व काळ्या भयंकर शेपटीने तळापास धापी गुलळल्यासारखे झाले. त्यामुळे पाणी फेसाळले होते. एवढ्या मोठ्या व भयंकर मगरीला पाण्यात शिरून मारणे कांही सामान्य बाब नव्हे!





तलवार बाजूला टाकून समरसेनने धनुष्य सरसावले व भाल्यातून बाण काढून तेम साधला. मगार सोंपटी हलबीत, आ जासून आपले तीक्ष्ण मुळे दाखवीत शपसप पुढे येऊ लागली. समरसेनने तिला आपल्या आवाक्यात येऊ दिले व तिच्या जवडचात त्याने बाण सोडला. बाणाघाताने मगार क्षणभर पांथ्यात गिरगिर फिरली व परत पुढे येऊ लागली. रागामुळे चकाक-पारे तिचे डोळे पाहून भीती वाटत होती.

यावेळी समरसेनने तलवार उगारली व मगारीच्या पाठीच्या कप्यावर दोभडा पूर्णक्षतीनिशी वार केले. त्या मरणा-

घातानी मगार पांथ्यावर तरंगू लागली. साधा पानेचो वनकणित होऊन हे रक्त पहात असलेल्या त्या तिघा बंदीजवांच्या जिवात-जीव आला. जवळ जाऊन त्यांना पाहून समरसेनला दर्शनातीत आश्चर्य वाटले.

ते तिघे, ती व्याघ्रदत्ताच्या अनुचरी-कडून गुहेत बंदी होण्यापूर्वीच त्याच्या वरोबरचे त्याचे साथीदार होते. पण त्या दोघ्या सैनिकांचे काय काने? समरसेनला ओळखताच त्या तिघांच्या आश्चर्याला हीमा राहिली नाही. त्यांचा आनंद गगनात मावेनासा झाला त्यांच्या प्राणांचे रक्षणच नव्हे तर त्यांचा नावकसुद्धा त्यांना भेटला.

"सनापती! पण या जन्मी तुम्हाला पाहू शकू असे वाटले नव्हते!" एका सैनिक म्हणाला.

"तो चौथा साथीदार कुठे आहे?" समरसेनने पृच्छा केली.

"तो तुम्ही मारलेल्या मगरीच्या पोटात गेला. वेळेवर येऊन तुम्ही आमची सुटका केली नसती तर आम्हीही तिथेच पोचलो असतो!" सैनिक म्हणाले.

सैनिकांनी वडलेले सारे थोडक्यात सगि-तले. ते त्यांच्या नभ्याकाला बोधीत गुहेच्या तोंडाशी आले व बाहेर पडून या प्रांतात आले. इथे त्यांना व्याघ्रदत्ताच्या सैनिकांनी पकडून व्याघ्रदत्ताकडे नेले. त्याच्या आज्ञेनुसार त्यांनी ह्यांना तळवात बांधून या मगरीचे भक्ष्य होण्यासाठी सोडून दिले.

"ते सैनिक इथून निघाले त्याला फार वेळ झालेला नाही. त्या झाडामागे जाऊन पाहिले तर, ज्या वाटेने ते गेले ती पाय-वाट दिसते," सैनिक म्हणाले.

सगळ्यांनी त्या झाडापागे जाऊन पाहिले. व्याघ्रदत्त आपल्या सैनिकांवरोबर पुढे-पुढे जात असलेला त्यांना आठवला. व्याघ्रदत्ताकडे पाहून समरसेनने जोरात द्रावि-त्रोळ कावले परंतु त्याच्या जवळ असलेल्या अपुऱ्या सैनिकांना घेऊन, त्याला करता येण्याजोगे कांहीच नव्हते. सग-ळ्यांत आधी शिवदत्त कुठे आहे ते सोडून काढणे अव्यावश्यक आहे, असे समरसेनला वाटले.

समरसेन असा धिंवार करीत आहे तोच एका सैनिकाने हुळूच शीळ घातली व झाडाच्या शेंड्याकडे झूण करीत तो म्हणाला-"सरदार! ते बघा, काय आहे?"

झाडाच्या एका फांदीवरून एक कागद लोंबकळत होता. तबळ वाटून समरसेनने तो कागद हस्तगत केला व उलगडून बघितला. त्यांत असे लिहिले होते :

"हा प्रदेश अतिशय भक्षकर आहे. लवकरात लवकर इथून निघून जा."



ही शिवदत्ताचीच सूचना आहे, हे समरसेनने ओळखले. हे फार वाई-वाईने लिहिले आहे असे त्या चिड्डीतील अस्पष्ट अक्षरांवरून समजत होते. 'ताबडतोव इथून निघण्यातच खेम आहे', असा समर-सेनने निर्णय घेतला.

आल्या वाटेने माधारी फिरण्याचे त्याने ठरविले. परंतु आडोशास असलेल्या त्या गुहेकडे निर्देश करीत एक सैनिक म्हणाला-"ती बघा! त्या गुहेपुढे बरीच माणसं कालत गेल्यासारखी, पाचलांच्या लुणांनी झाडलेली अस्पष्ट वाट दिसत आहे."

समरसेनने त्या बाजूने गवत व जमिनी-वरील दगडगोट्यांकडे न्याहाळून पाहिले



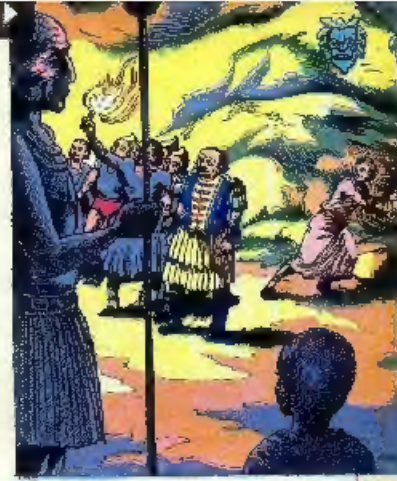
सैनिकांच्या म्हणण्यात तथ्य असल्याचे त्यांच्या लक्षात आले. शिवदत्त कदाचित दाब वाटणे गेला असेल, असा त्यांच्या मनातने कोल बिला.

समरसेनने पुढे सखाबून गृहेच्या आंत डोंकावून पाहिले. सर्वत्र अंधारच बंधार होता. एका सैनिकाने मशाल पेटविल्या-चेवर सर्वजण पुढे जाऊ लागले.

थोडे पुढे गेल्यानंतर त्यांना जे दृश्य दिसले, त्यामुळे त्यांना भीतिशुक्त आश्चर्य झटले. एके ठिकाणी बगडाल कोरलेले एक सिंहासन होते. त्याच्या भोवती मान-वाकारादील घुतले होते. त्यांचा वेदुराव व धारण केलेली आयुधे पाहता, ते रानटी लोक असलेतसे वाटले.

“हो एखाद्या रानटी लोकांच्या सर-दाराची समाधी असानीसे दिसते! कांही असले तरी, इतका भयंकर प्रदेश मी कधीही पाहिलेला नाही. या रानटी लोकांचे हे भयंकर घुतले पाहत असतां, मला ‘एकाद्री’ मांजिकाला पाहिले त्या-हूनही अधिक भीती वाटतेय!” समरसेन म्हणाला.

ज्याचा नायकच असे म्हणतो त्या सैनिकांना वाटूक असलेल्या भीतीची सांगून सोय नाही. ते एकमेकांची तोंडे बघू लागले. भीतीमुळे ज्याची बोवडी वळली



होती. तो सैनिक तर, मागच्या पावली पळायला लागला.

अविचाराने केलेल्या भाषणाचा समर-सेनला पार पश्चात्ताप झाला.

नायक असणाऱ्या व्यक्तीने, कुठल्याही परिस्थितीत चाबूरत्यासारखे कधीही प्रद-वित करू नये.

समरसेनने बाकीच्या सैनिकांना घोर दिला व पुढे जाऊ लागला. हा प्रदेश शक्य तेवढ्या लवकर सोडून निघून जाणेच त्याला व त्याच्या सैनिकांना कुशलतेचे आहे, असा विचार त्याने केला. शिवदत्त, कुठे आहे हे शोधून काढणे त्याला कण्ट-साध्य वाटू लागले. त्यामुळे त्याच्या नादी

न जागता थाल्या वाटेने बाहेर पडलेले बरे असे त्याला वाटले. परंतु तिकडची परिस्थिती सुद्धा फारशी अनुकूल नव्हती. एका बाजूला एकाक्षी मांत्रिकाच्या चपाटघात सांवरण्याची भीती होती तर दुसरीकडे शेही कुंभाड होत!

वाटेला तो रात सहन करून शिव-रत्नाला भेटणेच योग्य होईल असे त्याला वाटले. देखीने प्रसाद म्हणून दिलेले विशुद्ध कुठे आहे, ते त्याला ठाऊक होते. एकाक्षी व चतुरास यांच्या मुक्या होते ते विशुद्ध! म्हणून त्या विशुद्धाच्या 'मागे फिरजे' माहितच नव्हतार, ते अखिरीच असेच असतार!

विचार करता, शिवरत्नाची नीतीदेखील हाका वेता येण्यासारकी रायरसेवास वाटली. तो त्याचा खरा मित्रच असु शकत का? की असे नाटक करतो आहे?

नीकेतील चपाट्या राखी व त्याचे रक्षण करणारी नायकच्या यांची माहिती या सर्वांनाच आहे, हे तर खरेच आहे.

एकाक्षी मांत्रिक व चतुरास मळेत तर व्याधवेत व निवस्त सुद्धा, ती हस्तगत करण्याच्या प्रयत्नात आहेत. या सर्वांच्या भर्तृघात ही धडकला असून कष्टाचा माटेकरी झाले आहे...

असा विचार करीत सजरखेन गुहेतून बाहेर पडला. 'कुणीकडे जावे' या निर्णयावर याचच्या अंतर्गत, मोठमोठ्या आरोळ्या ऐकू येऊ लागल्या त्या मानोमाय घाले व बाण त्यांच्या दिशेने फेकलेले विद्रु लावले.

"सधु! दगडांमागे कपा!" त्याने सैनिकांना सावध केले व तो स्वतः बाजूला असलेल्या खडकांच्या टेंकड्यांच्या दिशेने पळू लागला.

दूरवर डोंगरांच्या शडकावरून कोरी सैनिक त्यांच्यावर बाणांचा वर्षाव करीत असलेले समस्तनाश दिसले. "ते कोण अपावेत? ज्याप्रदत्ताचे अनुयायी, की कुंभा-डाचे राखटी लोक?" असा प्रश्न त्याच्या गुड उभा राहिला. (क्रमशः)



पराजित गंधर्व

आपला हेका न सोडता विक्रमादित्य जावाकडे परत पळला व जाडावरील धन लांबावर घेऊन नेहमीप्रमाणे मौन राहून स्वयामाच्या दिशेने जाऊ लागला. तेव्हा रावातील वेताळ—“राजा, तुम्हे अशा लढेने काढत बोंडून घेणे वाहतांना मला तुम्ही बघा येत आहे. शरीरबलामध्ये मनुष्यांची देवांची तुलना करता येत नाही, परंतु बुद्धीबलामध्ये देवांनाही मागे टाकण्याचे काही लोक तुमच्यात आहेत. अशाच एका माणसाची गोष्ट मी तुला सांगतो. अमपरिहार म्हणून ऐक.” असे म्हणून तो पुढे लागू लागला :-

प्रगतच मांवाचा एक वर्षव झुकोकावरील नवल सधत जाकावात हिडत असता, एका अरण्यात एक मनुष्य त्याच्या वृष्टीस पडला. तो मनुष्य काढने नापडे पातळेल व अतिसय रोड होता, एका फळाच्या

देवाच्या पोरी



झाडाखाली, गळून पडलेली फळे घेवून खात होता.

त्या गर्भरित्री मनुष्याला वपुन गंधर्वाला त्याची कीव झाली. तसेच त्याला आपल्या गंधर्व लोकांतील ऐश्वर्याच्या गोष्टी सांगून, स्वतः जवळील अपूर्व वस्तूंचे प्रदर्शन करावे अशी त्याला सुद्धी झाली.

लग्नेच तो गंधर्व आकाशातून खाली उतरला व त्या दरिद्री माणसापुढे उभा राहिला. त्याला पाहून तो मनुष्य घाबरला व म्हणाला-“तुझे रूप पाहिले असतां, तू मनुष्य नसावाय अशी संका येत आहे, तू कोण आहेस?”

गंधर्वाने तो गंधर्वलोकाचा रहिवासी असल्याचे सांगून तेथील ऐश्वर्याचे रसभरीत वर्णन केले. नंतर त्या मनुष्यास म्हणाला-“तुझे नाव काहीही असले तरी आजन्म दरिद्री आहेस, हे विसतेच आहे! माझे नांव प्रकट झाले असे अपूर्व शक्तिशाली आहे.”

त्याचे माषण ऐकून तो दरिद्री हळूच हसला. म्हणाला-“अपूर्व शक्तीशाली आहेस असे सांगण्यात प्रयोजन काय? मी कधी पाहिले तरी आहे काय? त्या शक्तीमुळे तुला करणे शक्य असलेली वस्तूकडे कोणती ती करून तरी दाखव.” म्हणाला.

“तर मग, काय करून दाखव म्हणतोस सांग! तू सांगशील ते जर मला करता आले नाही, तर आपला पराजय मानून माझ्या जवळील सर्व संपदा तुला देऊन जाईन. व सध्या तू हारलास तर तुझे कुठ्यांत रूपान्तर करीन.” रागाने गंधर्व म्हणाला.

“ठीक आहे.” असे म्हणून, वाजूचे एक झाड दाखवीत दरिद्री म्हणाला-“तुझ्या अपूर्व शक्तीच्या प्रयोगाने त्या झाडाला हत्तीचे रूप देऊ शकशील का?”

गंधर्वाने ताबडतोब त्या झाडाच्या दिशेने हात उंचावला व तो काही तरी पुटपुटका, तनूनी ते झाड हुरी बनले व विखार करीत सधोरून पळत गेले.

“अहाहा! अद्भुत!” असे म्हणत दरिद्र्याने झाडाचा वाजविल्या. गंधर्वाने त्याच्याकडे पहात गंधर्व म्हणाला-“आणखी काय करू सांग.”

दरिद्री गंधर्वाला आपल्या घरी घेऊन गेला. ते एक लहानसं खोपटं होतं. ते दाखवीत म्हणाला-“घाचे सुंदर जरा महालात रूपान्तर कर.” गंधर्वाने त्या खोपडीच्या ठिकाणी, क्षणांत सुंदर भवन निर्माण केले.

दरिद्र्याने आपल्या पंगू भावाला गंधर्वाला दाखविले व त्याला चांगले करण्यास सांगितले. गंधर्वीच्या शक्तीमुळे त्याच्या भावाचे पांगळेपण दूर झाले व त्याचे पाय सजवत बनले. ते पाहून दरिद्र्याने भावाच्या पांसीवर खोपटले व समाधानाने हंसला.

ते पाहून गंधर्वाला राग झाला. “आता-पणतू तू सांगितलेले सर्व काही मी केले. तुझी वागणूक पाहता, तू लबाडी करून मला फसविण्याच्या प्रयत्नात विसतो आहेस, मी काही मोठ्याभाबडा नव्हे!” असे म्हणत गंधर्वाने चुटकी सरशी ते भव्य भवन माहिसे केले व दरिद्र्याच्या भावाला वरत अपंग बनविले.

दरिद्र्याचा वेहरा रडवला झाला. गंधर्व महानन्दांत म्हणाला-“माझ्या अपूर्व शक्तीचा प्रयोग करून तू सांगशील ते सर्व मी केलेले आहे. तेव्हा तुझी हार झाली, नाही का? आता तुझे कुठ्यात रूपान्तर करून मी माझ्या लोकांत निघून जातो.”



ते ऐकताच दरिद्रघाने स्वतःला सावरले.
“एवढ्यानेच काय झाले? हे एक काम
तू करू शकलास तरच जिकण्यासारखे
होईल.” तो म्हणाला.

“ठीक आहे. ते काम कोणते ते सांग
जमू लवकर!” गंधर्व म्हणाला.

“तसं विशेष काही नाही, परंतु तुझ्या
अपुर्ब शक्तीच्या साहाय्याने मी तुझ्यासारखा
व तू मजसारखा होशील असे कर.” दरिद्री
म्हणाला.

गंधर्वाने सगळ्या विचार केला व
कापण्या आवाजात “मीच पराजित झालो!”
असे म्हणून त्या दरिद्रघाचे घर, विशाल
सुंदर श्रम करून देऊन त्याच्या अपंग
भावाचे पंगुत्व घालवून तिथून निघून गेला.

वेताळाने इथवर गोष्ट सांगितली व
म्हणाला—“राजा, मला एक सत्का येत
आहे, एवढा अपूर्ब शक्तीशाली गंधर्व, त्या
दरिद्रघाची शेंदची इच्छा ऐकताच असा कां
वावरला? त्याने आपला पराभव कां
स्वीकारला? या प्रश्नाचे उत्तर माहिती

असूनसुद्धा जणू राहिलास तर तुझ्या
डोक्याची शंभर शकले होतील.”

त्यावर विक्रमाकं असे म्हणाला—“एवढा
अपूर्ब शक्तीशाली गंधर्व त्या दरिद्रघाकडून
पराजित होण्याचे कारण त्याच्या आकलन-
शक्तीची कमतरता नसून त्याची बुद्धी-
मत्ताच होय. आपल्यासारखा बुद्धिमान
कुणीही नाही असा अहंकार त्याच्या
पराभवास कारणीभूत झाला. त्या दरि-
द्रघाची अखेरची दुष्टाच गंधर्वाचा अहंकार
घालवून त्याला विचार मरण्यास अनुज्ञ
करू शकली. दरिद्रघाची शेंदची इच्छा
पूरवायची म्हणजे त्याच्या अपूर्ब शक्तीना
त्याला मुकावे लागले असते व त्या दरिद्री
माणसाने त्याला कुत्रा बनविण्यास पागे-
पुढे पाहिले नसते! असे होण्याची शक्यता
दिसताच त्याने त्या दरिद्रघाला सर्व ऐश्वर्य
दिले व तिथून निघून गेला.”

राजाचा असा तऱ्हेने मौनमग्न झाला
असता वेताळ शवासहित परत त्या झाडावर
पूर्वीसारखाच लोंबकळू लागला. (कलित)

सांभाळ

रामराव अमरावती येथे छोटसा व्यापार करीत असत. त्यांच्या घरी त्यांची पत्नी, मुलगी
व त्यांच्या धाकट्या भावाची मुलगी राहून असत. भावाची बायको कारल्यामुळे
रामराव तिचा आपल्याकडे घेऊन आले होते. रामरावांची बायकोसुद्धा कुठलाही भेदभाव
न बाळगता आपल्या मुलीबरोबर पुतणीचाही सांभाळ करीत असे.

सणावारासाठी मुलीसाठी कपडे खरेदी करण्यात रामराव कापड-मुकामांत गेले
की स्वतःच्या मुलीसाठी म्हणून व चांगले कापड घेत असत व पुतणीसाठी स्वस्त घराचे
कापड निवडोस असत. रामरावांची बायको ते कपडे परत करून दोघींनाही सारखेच
विकत घेत असे. चार वर्षे चोटली. रामरावांनी पुतणीसाठी स्वस्त कापड घेतले तरी त्यांच्या
बायकोने काही हरकत घेणे होतून दिले. तसेच स्वतःच्या मुलीला चांगले जेज वाढू लागली
व पुतणीला घरसे कुरले देऊ लागली.

एके दिवशी रामराव आपल्या पुतणीला बरोबर घेऊन शेजारी असलेल्या धेड्याकडे
आपल्या भावाच्या घरी गेले. “तुम्ही भावजय चार-पाच महिन्यांपूर्वीपर्यंत तुम्हा मुलीचा
मेवाले सांभाळ करीत असे. मी तिथे सगळ्यासाठी म्हणून सणावाराकरिता या मुलीसाठी
स्वस्त कपडे घेतले तर भावाची वाद घालून तिचा चांगले कपडे देवयौत असे. परंतु आता
मी स्वतःच हिच्यासाठी स्वस्त कपडे विकत घेत अर्थात काही दिवस गेल्यावर ती हिचा
जाचनी करणारास मला पुढे बघणार नाही. तेव्हा या पुढे तुम्हा मुलीचा सांभाळ करण्याची
जबाबदारी मुलांचे घ्यावला हवी!” रामराव म्हणाले.





अपवाद

इयामापूर हे आजूबाजूच्या खेड्यातून तालुक्याला भायला भोवत्याचे शेंब होते काशीला जाऊन वैद्यकविद्या शिकून आलेल्या माधवने इयामापूरला येथले विहार्ड याडल व बैस म्हणून चिकित्सेला प्रारंभ केला

एके दिवशी काही लोक झालावरून पडलेल्या एका मुलाला उचलून माधवकडे येऊन आले त्या मुलाला बराच मार लागल्यामुळे तोवर घरेच रबत जखमातून वाहून येत होते. माधवने निचाणड काळजी घेतली, परंतु त्या मुलाचे प्राण काही वाचल नाहीत

चार दिवसांनंतर एका म्हाताऱ्याला भ्रष्टाचाराचा झटका आला व त्याचे हात-पाय बान करीतासे झाले. गातेभाईक त्याला माधवकडे घेऊन आले. माधवने कितीही औषधं वापरली तरी काही लाभ

झाला नाही दोन दिवसांनंतर बुध दिवसत झाला

दुसऱ्या एका ठरणाऱ्या बाबतीतमुझा असेच घडल माधवने चिकित्सेला मुखवात करून धूक महिनाही कोटला नाही तो त्याच्याकडे चिकित्सेसाठी आलेल्यावैकी निषंजण अशा लहने दगावत्यामुळे त्या गांवातील लीक-“माधवच्या हातचे औषध घेणे म्हणजे वैकुंठास जाणे” असे म्हणू लागले

आता यापुढे बापल्याकडे कुणी बोक घाला येणार नाही हे माधवला पुरते समजून चुकल, म्हणून तो दुसऱ्या गावा जाऊन स्थिर व्हापल्या विचारात होता त्याच्या शेजारी बिन्हाडी असलेल्या कमला-बाईंच्या पोटात एकाएकी बूब बुळू लागले माधवच्या औषधावर विश्वास नसणारा तिचा नवरा पठरी, त्याच्या ओळखीच्या

बामनराव नावाच्या कुडमुव्या वेंद्याला येऊन आला, परंतु त्याच्या औषधान काही उत्तर पडला नाही

कमलाबाई मोठ्याने कणूळ लागली. “अयाई ग! हे दुखण सहन करवत नाही ग! त्या शंजाराच्या माधववेद्याला तरी कुणो बोकवा हो! कुतली वेळ कशी, सांगता येत नाही अयाई ग!”

पठरीला तिची अवस्था बघवना म्हणून तो माधवलाच बोलवून घेऊन आला माधवने आपल्या आपल्या कमला-बाईंसा कतलीतरी एक पुकी पाजली. त्या बरोबर जाऊ शाल्याप्रमाणे कमलाबाईंने दुखण कमी झाल.

पठरीचा आनंद सांगून शोध नाही

दुसऱ्या दिवशी गावच्या पाटलाचा मुलगा रंगा एकाएकी झाली पडला व हात-पाय झटकू लागला. बामनरावांच्या औष-धाचा काही उपयोग झाला नाही मारीतराव पाटील हुवालदील झाले रंगाच्या हांगण्या-वरून त्यांनी माधवला बोलावण घाडले

माधवने आपल्याबरोबर रंगाची नाडी पाहिली व त्याला कसलीशी गोळी दिली नंतर कसलासा लप त्याच्या हाता-पायाला चोळला एक-दोन तासांनंतर रंगाचे हात-पाय झटकण कमी झाले तीन दिवसांनंतर तो पुर्ण बरा झाल. मारीतराव पाटलांना अतानात आनंद झाला त्यांनी माधवच्या घरी एक पोतभर गहू व शेंब उपय-गच्याकडून पाठवून दिले



अशा रीतीने गांवातील प्रतिष्ठित माणसांचा विस्वास माधवला निळाला त्या दरोडार वेंकळ शास्त्राच्या त्याच्या ज्ञानाची इहा लोकांमध्ये चर्चा झाली

तेव्हापासून माधवकडे रोग्यांची नियमितपणे ये-जा सुरू झाली त्यांना मोठ तपासून माधव औषध देऊ लागला आजारी बरे होऊ लागले थोड्या काला-नधीतच माधवला गांवात चांगली प्रतिष्ठा लाभली व आजूबाजूच्या गांवांमध्ये चांगला वैद्य म्हणून त्याचा नाव लौकिक झाला

माधवच्या हाती औषध घ्यायचे म्हणजे मुलाचा जीव द्यावा गुतवायचा असो जो लोकांचा समज होता त्या घालविण्यापाठी वृत्तीचा बाईचा कमलाबाई व रंगा यांनी ज नाटक रचून ते त्या बोधाविषय कुणालाही कळत नाही

मुख्यानीला मेलल तिघही परिस्थिती बिकट झाल्यानंतर माधवकडे आले होते त्याची जाणीव नमलल अडाणी गांवकरी विनाकारणच माधवची मिटा करू लागले

कमलाबाई व रंगा मावस भावंड होती. लहानपणी दोघ एकच खेळली होती दोघांनी एकत्रच गुरूकडे 'उज्याण बंधूचा' सराव केला होता उज्याण बंधू म्हणजे तोडात घेतलेली वस्तु न मिळता बघान ठेवायची व काही वेळानंतर जागेर काढायची विद्या

या विद्येचा उपयोग करून कमलांब ईनी पोट बुलीचे नाटक रचून व कामगारद वेष्टाचे औषध पिऊन, न मिळता घुणात धरून ठेवले. रंगाचे खाली पडून हात-पाय झटकणही पाव नाटकाची पुढेचा अंक होता

अधविस्वास नसलेल्या व थोडेबहुत झिकलेल्या रंगाने आपली मावस बहीण कमलाबाई हिची मदत घेतली अशा तऱ्हेन त्यान गावाला कुडमुडच्या वेष्टापासून नांचविले व वेष्टाशास्त्राचा खरा अभ्यास केल्या वेष्टाला गांवातून लाऊ दिले नाही त्याच्या या नाटकाची कल्पना माधवलाही नव्हती!



एका खंडगावात गंगाराम नांवाचा एक डोंबरी रहित असे तो आजूबाजूच्या गांवात जाऊन चावडीसमोर उभा राहून मोठ्याने वमत्कारीक आवाज काढीत असे तो एकूण गांवातील मुले व तरुण त्याच्या भोवती गोळा होत असत

गंगाराम आपल्या गुरूकडून शिकलेल्या सर्व कलांचे व चिरांचे न शुकता प्रदर्शन करीत असे तऱ्हेतऱ्हेच्या कोलाट्या उड्या भाऊन, शडूचे निरनिराळ खळ दाखवीत असे व शेवटी प्रेक्षकांनी स्वसुशीन दिलेले पंऊन आपल्या गावी परत जात असे

डोंब्याचा खळ दाखविण्यात कुणी गंगारामचा हात धरू शकत नाही, असे सर्वजण म्हणत असत. परंतु त्याची कमाई त्याचे दोन वेळेचे पोट भरायला सुद्धा पुरत नसे तो अतिशय गरीब स्थितीतच होता

हे जाणून असेच सरले तरी, इह लोकांत सुख मिळाल नाही तरी त्याची स्त आटत नाही परंतु येत्यानंतर मात्र देवीच्या अतृप्तहाभूळ परलोकांत तरी सुख मिळाले तरी पुरे आहे!

गंगारामच्या जन्मगांवी देवीचे एक देऊल होते. 'ती देवी फार जागरूक आहे' असा आजूबाजूच्या अनेक गांवातील सर्व लोकांचा विश्वास होता. सधरात आले म्हणजे सभोवतालच्या सर्व गांवातील लोक त्या देवालयाल यंऊन मोठा उत्सव साजरा करीत असत व पाण्यासारखा पैसा खर्च करून उत्सव मोठ्या बेमवात पार पाडून आपला भाव प्रगट करीत असत

हातावर पोट घळन हे भरण्यासाठी गंगाराम गांवोगांवी वणवण भटकत असला तरी या सभरातच आपला न मुकला आपल्या गावी पोचत असे



होता होता गंगाराम मोठा आला. बांधायाच्या शेजारील त्याचे कमळ कमी झालं तसलं तरी त्याची कमाई मात्र कमी कमी होत गेली. याचे कारण असे की बांधू बांधूच्या गावातील लोकांनी त्याची कला शेकडो वेळा पाहिल्यामुळे त्यांना त्याचे काही नाविन्य माट्यासे झाले होते. नवा-वरीबर त्याची गरीबीही वाढू लागली.

इहलोकांतील सुख असजखी दुनिल होऊ लागली तसतशी परलोकांतील सुखां-बद्दल गंगारामची अशा वाढू लागली. त्याचा त्याबद्दल विचारही चढाऊ लागला. त्याने गांवागांव भटकणे कमी केले व देवालयानेच अधिक काळक्षेप करू लागला. एकदा नवरात्र आले. सर्व जण उत्सवा-

च्या कामात मग्न असलेले आढळले. देवालयामध्ये सभोवती मंत्र्य वातळं जात आहेत. तोरय बांधली जात आहेत. सगळ्यांना उत्सवाच्या कामात मग्न असलेले पाहून गंगाराम तन्मय झाला. "आम्यवान जाहेत! त्या जगन्मातेला सर्वांवर प्रेमळ दुष्टीच! वर्षाच करव्या खेरीज गत्यंतर आहे का? बाह्यांच्या पुण्याईचे तर वर्णनच करता घणार नाही ते मंत्र म्हणतात अनंत पुण्याचे स्वाधी होतात" त्याच्या मनांत विचार मुरू झाले.

जेवटी त्याच्या मनांत एक मोठा विचार आला "या उत्सवांत पंचांग बघणारे, कुडली मांडणारे, वाजवीवाले भजन कर-णारे, हरिकीर्तन करणारे हरिदास, शेवटी

नैवेद्य किजविणारे स्वयंपाकी व वाडपी. मुद्दा आपापल्या जलीप्रमाण देवीची सेवा करतात, व पुण्य मिळवतात. पण मीमात्र-कांहीच करीत नाही. मी त्या आईची कांहीच सेवा करू शकत नाही! असे वाटून त्याचे हृदय गहिवरून आले.

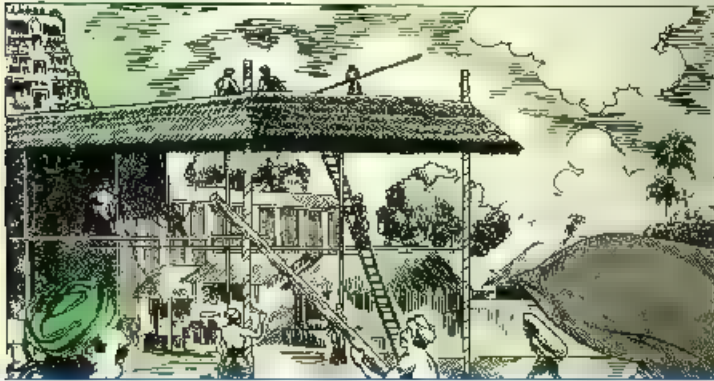
देवीच्या नवरात्रात प्रारंभ झाला. देवालयाला परिसर नऊ दिवस भूलोकीच्या वैकुण्ठप्रभाषी दिसत होता. हे सर्व बघत असता गंगारामचे मन आनंदाने उचलून लागले. त्याच आधीच गंगारामचे मन सांगता न येणाऱ्या दुःखासाठी बसू लागले. "एवढ्या लोकांनी देवीची नाना लऱ्हेने सेवा केली परंतु मी काय केले?" अशा विचाराने त्याला थंडावून सोडले. नवव्या

दिवशी त्याच्या मनांत एक बांगला विचार डोकानला. त्यामुळे त्याची सगळी काळजी मिटली.

त्या रात्री पुजा संपल्यानंतर सर्व लोक निवून गेले. प्रसाद बगीचे कांही नासला तर नाही ना, हे बघण्यासाठी पुजारी गंगारामात जातो, तो एक अद्भुत दृश्य त्याच्या दृष्टीस पडले.

शुकू व फुलाबच्चे शाकल्या घेऊन देवीच्या मूर्तीपुढे गंगाराम कोळोटापाडडक मारीत कुरे किरवीन होता! आपले कमळ दाखवीत होता!

पुजारी मागच्या पावली पळत जाऊन धर्माधिकार्याच्या दारापुढे उभा राहिला. त्याला जागे करून "महाराज गंगाराम



देवाच्या गाथायांत विरून काय करीत आहे वधा तरी?"

'काय करतोय?' गोंबडून धर्माधिकार्याने विचारले

'काय हा अर्थ! गाथाच्यात विरून देवाच्याने कसब वासवतो आहे! त्याचे बाके ठिकाणावर दिसत नाही!' पुजारी पुटपुटला

'तू जाऊन धर्मन्यायिकारी व न्यायाधिकार्याला दोलवून जाण' असे सांगून धर्माधिकारी तडक देवळात गेला

तो आवाज त करत देवळाच्या मंडपांत गेला व हळूच दाराच्या फटीतून गमनाच्यांत काय दिसते ते पाहू लागला. त्याच्या शरीरावर काटा उभा राहिला

गाथाच्यात गंगाराम आरामात झोपला होता. देवीने आपल्या बांधोवर त्याने डोकें ठवले होते. एका हातांत पंखा घेऊन तो त्याला वारा घालीत होती व दुसऱ्या हातात साडीच्या पदराने त्याच्या कपाळा वरील धाम पुशीत होती. मूर्तीच्या ठिकाणी

असायला होती, तिथे नव्हती! ते पाहूनच धर्माधिकार्याने गाथाच्या पुढे साष्टांग नमस्कार घातला व लष्करीत स्वरात देवीस्तोत्र गाऊ लागला

तोच कांही बाह्यणांना बरोबर घेऊन पुजारी देवळात आला व "हे काय? काय झालल आहे?" म्हणून विचारले.

धर्माधिकारी उठून उभा राहिला सर्व जण देवळाच्या गाथाच्याने दार उघडून आत गेले. देवीची मूर्ती जागच्या जागीच होती. गंगाराम सातपणे झोपी गेला होता धर्माधिकार्याने स्वतः पाहिले त्या बुक्याचे वर्णन करून सर्वांना सांगितले

बाह्यणांचा त्यावर विस्वास नसला नाही परंतु कुकुराच्या जिशावर देवीची पावलें स्पष्टपणे उमटलेली होती. मूर्तीला नसविलेल्या साडीचा पदर धातान ओळखीव झालेला तसाच होता

"आपण सगळे ढोपी भक्तजन आहोत. हा गंगाराम मात्र सारा भक्त आहे, देवीचा छाडका आहे!" धर्माधिकारी म्हणाला



महासाहेबी

सुद्धाच काशीचा प्रजापालक राजा असतांना गाथाचो जवळीक एका गावातील सपन्न गृहस्थाच्या घरात बांधिल्याच्या जन्म झाला

लहान व्यातून तो सर्व विद्यांसधने पारंगत झाला. योग्य वयात आल्यानंतर आई-वडीलांनी त्याच्यासाठी काशी नथरी-तील एका ठिकाणी लग्नाची बोलणी केली. सुजाता नावाच्या एका मुलीबरोबर त्याचा विवाह करून दिला. सुजाता सौंदर्याचीच नव्हे तर गुणवतीही होती. ती पतीची व मासु सासऱ्यांची सेवा करी

बोविसन्ध मुद्दा विचारावर खूप ग्रंथ करीत असे अशा रीतीने त्या दोघांनी एक वाचा, एक विचार होऊन गंध्या-गोविंदाने रहात असत. काही काळ आल्यानंतर एक दिवशी सुजाता बांधिल्याच्या म्हणाला मला एका जाडावाली गाडी सोडली तेव्हाच

माझ्या माता-पित्यांना भेटून यावे असे वाटते आहे. ते बूड झालेने आहेत तुम्ही सोबत आलात तर दोघ जाऊन त्यांना भेटून येऊ या.

ते ऐकून बांधिल्याला कातक झाला. ठीक आहे. अवघड जाऊन येऊ या. माझ्या लग्नाने मुद्दा बरेच दिवसापासून ससु-सासऱ्यांना भेटून गंध्याची इच्छा आहे. घरात महत्वाची काय असल्यामुळे पण वसली नाही तर मीच आधी 'हल जाऊ या' म्हणून निघातो असतो! तो म्हणाला

दुसरे दिवशी सकाळी निघायची सर्व तयारी झाली. बावश्यक असलेल्या सर्व वस्तू बांधील घालून घंटांघांस निघाले. सुजाता गाडीत बसली. बांधिल्या गाडी वाऱ्याच्या जोगी बसून गाडी हाक लावली. काशीनाराच्या देशजवळ आल्यानंतर एका जाडावाली गाडी सोडली तेव्हाच



तळचात हात गाय धुतले. सोबत भाणळली शिवोरी खाली थोडा वेळ विशांती झाल्यावर परत गाडी जुपली व काशी नगराच्या दिशेन जाऊ लागले.

बोधिसत्त्वाची गाडी नगरांत प्रवेश कर पार तेच काशीराज बहादराची हत्तीच्या अंबारीवर बसून मिरवणूक निघाली होती तो उत्सव बघण्याची इच्छा होऊन बुजाताने पतीची परवानगी घेतली व गाडीतून उतरून पुढे पायी चालू लागली बोधि सत्त्व गाडी हाकोत मागाहून येऊ लागला.

अंबारीवर बसलेल्या काशीराजाने अतिशय कपवती व सौंदर्यवती अशा मुजाताला पाहिले. तिच्याशी विवाह करण्याची राजाचा बुद्धी झाली तिच्याबद्दल चौकशी

केली असता तो 'अमून-अमूक' माणसाची मुलगी अमून, गाडीत बसलेली ज्यवती तिचा पती असल्याचे समजले.

राजाच्या मनात एक द्रष्ट विचार आला थायी हा मुजाताच्या नेत्रांची विन्हेवाट लावून मग हिच्याकडील उमर करून हिचा राणी करूया असे त्याला वाटले. यासाठी त्याने एक बेमालूम योजना आखली.

राजाने आपल्या निवासालील एका सैनिकाला जवळ बोलाविले व आपला मुकुट काढून त्याच्या हाती देत, "हा मुकुट, कुणाच्याही दृष्टीस पडणार नाही अशा रीतीने त्या समोर दिसणाऱ्या बैलगाडीस लपवून घे म्हटले.

सैनिकाने बोधिसत्त्वाला वित्तपार नाही अशी खबरदारी घेऊन 'किरोट' त्याच्या गाडीत ठेवला व येऊन राजाला सांगितले पंचरात्रीस मिहितांततर लोकांमध्ये एकच गोंधळ उडून गेला- "राजाचा मुकुट कुणी-तरी चोला" अशा बातमी सर्वत्र पसरली.

राजाने आपल्या सैनिकांना "मुकुट चोरणाऱ्याला शोधून घेऊन आणा, अशी आज्ञा फर्मावली. एका सैनिकाला बोधि-सत्त्वाच्या गाडीत राज मुकुट सापडला त्याला चोर म्हणून घेऊन ओढत घेऊन राजापुढे उभे केले.

"माझ्या मुकुटाचे अपहरण करणारा हाक का तों?" असे होऊन राजा न विचारले "याचा तिरंगळ करों" राजाने आज्ञा दिली.

अशा तऱ्हेने राजाची कुष्ट योजना सफल झाली सैनिकांनी बोधिसत्त्वाला कोठंग मारत मारत स्ल्यावरून त्याची धिड काढली व शहराबाहेर असलेल्या वलिपीठाकडे शिरच्छेद करण्यासाठी रवाना घेऊन गेले.

ही बातमी समजताच मुजाता दुःखी झाली व पतीच्या मागमागे जाऊ लागली "तुमच्यावर हे सकट यण्यास सोच कारणी भूत झाले" असा ती विलाप करू लागली वलिपीठाजवळ जाऊन अतिशय वेदनेने 'निरपगामी मोळ्या जिवचि रक्षण कर-पाया देव जखला नाही का? हुष्टांचा वास असाच वाढत राहू देणार का?" असा आक्रोश करू लागली महासाक्षी अस-



लया सुजाताचा असत जिलाच वाला असता, स्वर्गलोकात देवेन्द्राचे सिंहासन उल्लसत लागले

"काय कारण झाले?" अरव्य घाटून देवेन्द्रानं दिग्भ्रष्टरीत पाहिले. घडत अमलला बरो जव्वाय त्याला दिसला

इन्द्रान एक चमत्कार घडविला. राजा असलेल्या ठिकाणी बोधिसत्व व बोधिसत्व असलेल्या ठिकाणी राजा जसा अदला-बदल आपल्या महिमेन घडवून आणला. हुत्तीच्या अंबारीत बसलेला राजाच आहे असे प्रजेला वाटत होते परंतु राजाच्या पोशाखांत असलेला बोधिसत्व तिथ होता ससेच बलिपीठावर बोधिसत्वाचे कपडे घातलेला राजा आपल्या सैनिकांच्या सव्यात होता.

हे रहस्य माहीत नमलंका सैनिकांनी आपल्या हातात बंदी असलेल्या माणसाचा राजाजप्रमाणे गिरच्छद केला. अगण जाताच बलिपीठावरील दुष्ट राजाला आपल स्वस्व प्राप्त झाल. तेव्हा संध

गतप्राथ होऊन पडलेला मनस्य दुमरा-लिसस कुणी नेसून आपला राजाच आहे हे प्रत्यक्ष लक्षात आले. त्यावरानर मोठा हुलकल्याळ माजला या विचित्र चमत्काराचे कारण काय म्हणून एकमेकांकडे पाहू लागले

तेव्हा इन्द्र प्रत्यक्ष झाला. त्याने बोधिसत्वाला व प्रजेला दर्शन देऊन पडलेला वृत्त संशितला.

"आजपासून बोधिसत्व तुमचा राजा असून सुजाता पट्टराणी आहे!" असे मागून अंतर्धान पावला

दुर्मर्गी राजाच्या पापांचा घडा मनल्या-मुष्ट बलिपीठावर त्याची आहुती पडलेली पाहून प्रजेला लयावेद झाला. इन्द्राच्या आज्ञेप्रमाणे बोधिसत्वाचा राख म्हणून व सुजाताचा महाराणी म्हणून अंगिका केला

त्या दिवसापासून काश्मिराज्यात खम चारी ठाव नाहू लागला. त्रिभुवनपण पाऊस पडून देव घनधान्यात उतरला



दोन्ही नगरांचा नाश

प्रसेनजित्च्या कारकिर्दीत कासल एक प्रबल राज्य होते. त्याची राजधानी थावसो होती. कपिलवस्तूचे शालुक भरलेल्या ज्ञानघंटा प्रसेनजित्च्या वंशाप्रमाणे आपला बंधू शेट असल्याचा राव असल्याचे एका हुताकडून प्रसेनजित्ला समजले

आपले भांडवल अमलेल्या शान्दांची स्थापनादेख अक्षणी भूदलेची सावता समजल्यामुळे त्याला काईट जाडले. तो कपिलवस्तूला गेला शाक्यांनी त्याचे जोरदार स्वागत केले. प्रसेनजित्ने आपली शाक्यराजकुमारीशी विवाहबद्ध होण्याची इच्छा व्यक्त केली. या संबंधामार्गे आपल्या प्रतिष्ठेचा एक वज्र उंचावण्याचा त्याचा हेतू होता



शाक्यामुळे वसप्रश्न उभा राहिला. प्रसेनजित्च्या इच्छेला गिरच्छा केत्यात मोठा प्रमाद घडेल हे त्यांना मळून चुकले. हस्तगर्भ आणपासाठी विचार-विनिमय करून एका शक्य-कथ्येची त्यांनी प्रसेनजित्चा विवेक समारंभ करून दिली

प्रसेनजित मोठ्या समाधानाने आवे-
स्तीला परत आला त्या रात्री त्याच्या
विवाहित नववधूबरोबर आलेला नव-
राथा गहात असता एक पक्ष त्याच्या
गजरास पडले त्या नववधूचा हस
करणाऱ्या एका मुलीने तो लोहने
होते प्रसेनजितने विजे पाणियतून
केले आहे ही एका ज्ञान्य नावकाच्या
दासीची मूलगी असल्याचा वृत्तांत
त्यास मिळिलेला होता



काही काळ लोटल्यानंतर रात्रीने
एका सुंदर मुलाचा जन्म दिला तो
मुलगा विरोधक या नांवाने दाबू
लागला कलियोनित सवें विद्यापध्ये
त्याने प्राविष्य मिळविले एकदा
अपण्या आजीबाबा मॅटीसाठी म्हणून
तो कपिलवस्तूला गेला तिथे त्याच्या
संक्तीला बघताना कुण्याही शाक्य
बसला माही हे पाहून त्याला नवल
वाटले



प्रसेनजितने रागाच्या अनेकात राज-
प्रसादावरील युद्ध प्रोत्साहन रागा
व जवून धीनिकांना सावध करण्याचा
आज्ञा दिली त्याबरोबर शंकडे
हीनक व मोठे पडत-पडत प्रसादापुर्वे
जमा साने व गजाला ऐकण्यासाठी
उभे राहिले.

'शाक्यांच्या या विचित्र वर्तवकाने
कारण काय?' आवस्तीला परत
आल्यावर त्याने आईना विचारले
व तिचे घडलेला सर्व दुष्कांत स्थाने
आईला सांगितला काहीही वाढ-
पडदा न ठेवता तिने सर्व वस्तुस्थिती
स्थाना समजावून सांगितली विरोध-
काला आंतराय सताप आला



कपिलवस्तुवर म्दारी जाहीर करण्या-
पूर्वी एकदा आपल्या नववधूस बघून
आले राहुण प्रसेनजित तिच्या महा
जात गेला ती मोठी भावनेची मुलगी
दुःखानिमित्ताने रडत असलेली पाहून
त्याचे मन विरघळले लगेच त्याने
हेनिकांना परत पाहिले तिचे व ती
शाक्यकुमारी त्याची पट्टी आणि वन-याचे
जाहीर केले



तो वडिलांबघट गेला, "शाक्यांनी
केनेना कीत अपमान तुम्ही बसा
सहून केलात' गप्प का बसलात?" असे
त्यास तीक्ष्ण स्वरात विचारले
बुद्धांपकाळी गुबरात भसे दरदारीत
असतला पाहून प्रसेनजित मगध
देशाची राणी असलेल्या आपल्या
मुलीकडे गेला व तिचे ती अथशेणाली
मिळविले लवकरच त्याच बहान्यास
जाले विरोधक नाता आवस्तीचा
राजा झाला.

विरोधकाने कपिलवस्तुवर आक्रमण होवित केले. सेनाधिपतीने युद्धास ही गेल. अनुकूल नसल्याने शरणागते भयानी देखीस "प्रक्षेपित सहा- राजांचा अपमान करानो केला, त्यापैकी कुणीही आला राहिलेला नाही असा सन्धा दिवा तरीमुळा विरोधक कपिलवस्तुवर आक्रमण घेता



या अपमानक आक्रमणासाठी साकत विरह मळते म्हणून विरोधकाच्या सैन्यापुढे त्यांचा निभाव लागला नाही. विरोधकांनी राजवाड्यात प्रवेश केला व तिथल्या मुख्यवान वस्तू तूटून राजवाड्याची बाब लागली. अवशित शाक्यांनी मृत्युमुखी पोटले. कपिलवस्तू नगराचा विध्वंस झाला. विरोधकाने आपली राजधानी आचरली. कवे घाटकास केले.

तो परत येईपर्यंत राजासमाप्त भू- सवाल झालेला होता. मगधचा राजा आपले सातरे प्रसन्नचित्त यांना विरोध- काने घातला. इत्याने अतिशय क्रुद्ध झाला होता. त्याने आचरलीवर आक्रमण केले व आचरलीला मगध राज्यात मिळवून घेतले.



नोकरीचे महत्त्व

श्रीरंगचे आईवडील लहानपणीच देवा घरी गेले. एकुलता एक छोटा माऊ मुकुंद हाता त्याला कसलीही कमतरता भास न देता श्रीरंग मोठ्या प्रमाने शाळ विल, अतिशय कष्टानेच त्याने आपले शिक्षण पूर्ण केले व भावालाही शाळ- विले लवकरच श्रीरंगला सरकारदरबारी चांगलीही नोकरीही लागली. अद्याप मुकुंदाचे शिक्षण संपले तबहुत सरकारी नोकरीतील एका गृहस्थाने श्रीरंगची आपल्या कन्येचा दिवाळ करून दिला.

एके मुकुंदाचे विवाह पूर्ण झाले. श्रीरंगने आपल्या आईवडीला लोकांच्या मदतीने मुकुंदाला एक छोटीशी नोकरी लावून दिली. निमन्याच दिवशी मुकुंदा ही नोकरी सोडून निघून आला. 'नोकरी का मादलीन?' श्रीरंगने मावाला विचारले.

"त्या मालकाला मान-मर्यादाचा कांही पोच दिसत नाही. दिलेली नोकरी वेगळी, आणि निराळीच कामे करवून घेता. मी असली फाल्गु नोकरी मूळीच करणार नाही." मुकुंदा म्हणाला.

"बर बाबा! ठीक आहे." अस म्हणून श्रीरंगने त्याला दुसरी नोकरी लावून दिली. त्या नोकरीलायुद्धा तीन दिवसा नंतर मुकुंदात राम-राण ठोकला.

यावेळी श्रीरंग त्याला रोगावला असता. "माझ्यावरचा अधिकारी विनाकारणच कांहीतरी चुका काढून मला त्रासबोध होता व माझ्यावर अधिकार गाजवून 'कामावरून काढून टाकोन' असा त्रासबोध धाक घालीत होता. म्हणून 'तु मला काम काढतील कामावरून' मीच निघून जातो बघ." असे म्हणून मीच निघून आलो. मुकुंद म्हणाला.



कोणती व कशी ते सर्व तसज्जाऊन सांगितले व निघून आला.

चार दिवसांनी मुकुंदा भावाबरोबर आला व मलाही नोकरी जमवार् काही अजि-कारी मला लहान थोर समजतात ती फेलेस कुठलेही काम त्यांना मिळताना स्थित नाही' मुकुंद म्हणाला.

श्रीरंगने राग बाबत विचारले-
"नोकरी सोडून जालास का?"

'बघून नाही' सोडण्यापुढीं तुला सांगायला सांगितले होतेस ना?' मुकुंद म्हणाला.

'मग शंभरी काय करावचे ठरविले आहेस?'

श्रीरंग म्हणाला
"नोकरी करीत राहून मायल्या स्वाभिमानीला मरकत जगणं माझ्याक्याने होणारे काम नव्हे!" मुकुंदने स्पष्टपणे सांगितले.

"वाटेल ते कर, तर मग! तुझ्या मनाला वाटेल ते कर!" असे म्हणून श्रीरंग बाहेर निघून गेला.

ही घटना घडल्यानंतर चार दिवसांनी श्रीरंग चिलासूम स्थितीत घरी आला.

"काम झालंय? असे कां दिसतंय?" बायकोने व भावान आर्दी-आर्दी विचारले.

"माझी नोकरी गेली." गळत्यासारखं श्रीरंग म्हणाला.

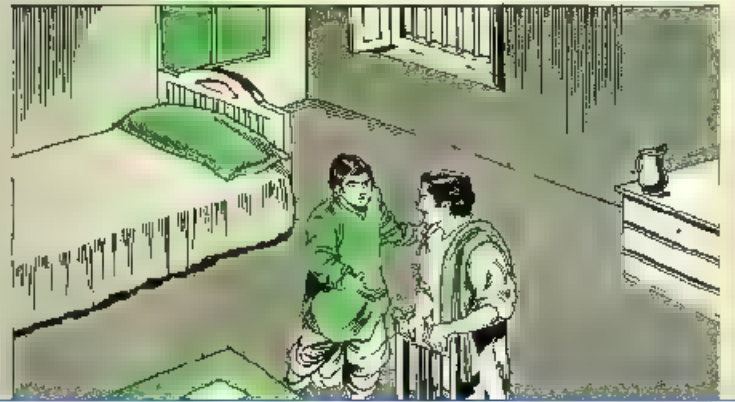
"हे काय! इतक्या दिवसांपासून दाला खत वाटू लागली. आज त्याची नोकरी असती तर कुठल्या जशा मितीला तोंड घावे सांगलं नसतं आता कुठली तरी नोकरी कसल्या म्हणून तरी ती देणार कुणी दिसना. इतके दिवस घरातले खर्च खर्च तको भावाबरोबर पाहिले होते खान लावून दिल्या तोकच्या आपण हीन लेसत्या. परंतु आतां मजुरी का होईना करून कुठ्याचे सुदर-भरण करावला हवे, काहीतरी करून जमेल तेवढे कमवायला हवे असे त्याला वाटू लागले.

आपला विचार त्यान भावाला मागितला घाकट्या भावाभय घडून आल्या बंदल पाहून श्रीरंगाच्या मनाने मम धान झाले तू माय सोडून आलास ती बागा

दिवसेदिवस घरात आर्थिक टंचाई वाटू लागली दिवस कंठ्या कंठीत होऊ लागले अन्नासाठी इतरांची तोंड बघण्याची वेळ आली आतापर्यंत श्रीरंगने मुकुंदाला कमलीही बडवण मासू दिली नव्हती कुठलीही जबाबदारी नव्हती आपल्याला मिळालेला तोकच्या आपण म्बन व्हा हातानी घालवण्या घेती मकु

दाला खत वाटू लागली. आज त्याची नोकरी असती तर कुठल्या जशा मितीला तोंड घावे सांगलं नसतं आता कुठली तरी नोकरी कसल्या म्हणून तरी ती देणार कुणी दिसना. इतके दिवस घरातले खर्च खर्च तको भावाबरोबर पाहिले होते खान लावून दिल्या तोकच्या आपण हीन लेसत्या. परंतु आतां मजुरी का होईना करून कुठ्याचे सुदर-भरण करावला हवे, काहीतरी करून जमेल तेवढे कमवायला हवे असे त्याला वाटू लागले.

आपला विचार त्यान भावाला मागितला घाकट्या भावाभय घडून आल्या बंदल पाहून श्रीरंगाच्या मनाने मम धान झाले तू माय सोडून आलास ती बागा



"आयक वेळस काहीतरी नवीन सवय सांगून अली नोकरी सोडत नसलाय, धर नवीन नोकरी मी आणू तरी कुठून? ह्या सवेस जी नोकरी लागेल ती मात्र किलीही नसत झाला तरी सोडून देऊ नकोस काही बडवण असल्यांम मी काहीतरी भाग काढीन." श्रीरंगने कानउघाडणी केली भावाचे बोलणे मुकुंदने शांतपणे ऐकून घेतले.

आपली एक आठवडा लोटला श्रीरंग भावाला बरोबर वळून दरवारात गेला. त्याच्यासाठी पाहिल्या नोकरीवर स्वतः त्याच्याबरोबर आऊन त्याला कामाची सुरवात करून दिली व घ्यावयाची दस्त

अजून रिकामीच असावी एकदा जाऊन चौकशी केलेली बरी" श्रीरंग म्हणाला. मुकुंदाचे हाळं पाणावले "स्वावेळी अधिकाऱ्यांची हांडून, चुबेल हो बोललो, आनापरंत माझभासाठी ते जावा तशीच राखून ठेवणार आहेत का? कुमावरी भाग्यवंताला ती मिळाली असेल तो पणत ती नोकरी करीत असेल" तो म्हणाला.

"चौकशी करण्यास तर कांही नुकसान नाही ना?" श्रीरंगने त्याला धीर देऊन पाठविले.

ही जागा अद्याप रिकामीच होती वरचे अधिकारी आधी रायाबल तरी देखील मुकुंद त्याच्या हातापायी पडून विनवणी करू लागला. अधिकाऱ्यांनी परत त्याला कामावर घ्यायची तयारी दाखविली. मुकुंदाला चर्चातर्तीत आनंद झाला. जीवनात पहिल्यादा नोकरी मिळाल्याची अपूर्वदृष्टी त्याला वाटली. आपल्याला नोकरी लागल्याची बातमी त्याच मोठ्या सभा भानगने आवाळा सांगितली.

दुसऱ्या दिवशी श्रीरंग चांगले कपडे घालून कामावर जाण्यासाठी तयारीला लागला. 'तुला सुद्धा पद नोकरीवर बोलवून घेतल की काय?' मगल वाटून मुकुंदने विचारले.

माही नोकरी मुळी गेल्लीच नव्हती. मी करीत असलेल्या नोकरीबद्दल मला श्रद्धा आसली बरोबर गौरव सुद्धा वाटतो असे असतरेना मला कां जई काढून टाकतील? तुला तू करीत असलेल काम काही पणाचे वाटलं म्हणूनच तू मिळालेल प्रत्येक काम होत समजून त्याकडे तुलस केलस म्हणूनच मिळालेल्या प्रत्येक कामाला कांहीतरी नांव ठेवून तू ते सोडून देत आलास. काळपर्यंत घरात ज्या रिघतीला आपण लोंढ देत होतो ती रिघती मीच निर्माण केली होती. तुझ्या चरक्या अधिकाऱ्याला भेटून त्याला सर्व हांगून ही जागा मीच रिकामी ठेवण्यास सांगितल होते "श्रीरंग म्हणाला.

आजवर अधिकाऱ्याने केलेल्या सर्व काद्याबद्दल मुकुंदाला खेद वाटला.



स्वामिभक्ती

अजुंतेचे महामंत्री जमरपाल म्हणजे साक्षात भ्याम-नीतीचेच पुढारे नांव होत. सेनारण्या राज्यात रहाणारा त्यांचा भावा भूपाल एकदा त्यांच्याकडे आला. जपता बोलण्याच्या संदर्भात भूपालने विचारले— "भाभा! तुजच्या अग्रेसरी राज्यातील सैन्यातील सैनिकांची संख्या किती आहे?"

हा प्रस्न फार मात्वाचा असल्यामुळे जवजवीच उत्तर न देता जमरपालांनी लबाघा विचार केला. बग म्हणाले— "बरे बाबा! हा एक प्रमुख असा विषय असून, तू माझ्याकडून ऐकल्यानंतर ज्ञान्यत कुठेही बोलणार नाहीस अशी प्रतिज्ञा तुला करावी लागेल."

हे ऐकल्यावर, भाभा आपल्या सधोटीबद्दल तर्जवित आहेत असे मादून भूपालाला दाख लागा. "भाभा! वेदशास्त्राचा अभ्यास करून, यज्ञ-वागादी करणाऱ्या अनिष्टाच्यांच्या कंथात बघलेल्या माझ्या हातून प्रसिद्धांन होऊन म्हणोवूनटन झाले तर वा नोक्यात परतकोणत बघोमतीला प्राप्त होईल!" भुपाल म्हणाला.

हे ऐकताच जमरपाल म्हणाले— "प्रतिज्ञेचा विषय काढतातणीच आपल्या पितृकुळाच्या श्रेष्ठोवद्द, त्याचा वास्ता घेतलेल्या तुझ्या सधोटीबद्दल बोललास ते चांगलेच आहे! मीदेखील महाराजांची म्हणून जणून येण्यापूर्वी माझ्या सधोटीवर लोंच येऊ नये म्हणून अशीच प्रतिज्ञा केलेली आहे." तत्वाशी आपली चूक भूपालाच्या लक्षात आली.





कोपिष्ट नवरा

मृत्या व जावई प्रवासास निघाले असता लक्ष्मीबाई परत एकदा जावई बापू विनायकरावांना म्हणाल्या- 'तुमच्या वाटे-तच पंढरपूर पडते. देव-दर्शन घ्यायला विसरू नका बर का?'

धजमान वारल्यावर लक्ष्मीबाई स्वगामी येऊन राहिल्या व शेती-बाडी वचू लागल्या. 'वासंती त्यांची एकुलती एक मुलगी. शहर गांभी नोकरी करीत असलेल्या विनायकरावांची तिचे लग्न होऊन चारच विवस झाले होते. वासंतीच्या लग्नापूर्वी लक्ष्मीबाई, 'मुलीला व जावयाला जोडीने घेऊं तास पाठवीन' असे बोलल्या होत्या.

वासंती व विनायकराव पंढरपूरला पोच-पर्यंत अंधार पडला होता. महत्प्रयासाने त्यांना घर्षशाळेत एक खोली मिळाली होती.

"म्हातारीला शय्य बसवेना म्हणून नवस झालेली, खोली मिळाली नसती

तर आपले कसे हाल झाले बसते याची कल्पनाच करवत नाही!" विनायकराव रागाने पुटपुटले.

वासंतीचा नेहूरा फिकका पडला. बाईला उद्देशून नवऱ्याचे असे अपमानजनक बोलणे ऐकून तिला बाईट वाटलं. ज्योप येईस्तोवर विनायकराव सामूबाईवर तोंड सुल घेतच राहिले. वासंतीने बोलायला तोंड उघड-ताच

'तू तोंड मिटून पडून रहा!' विनायकराव तिच्या अंगावर खकसले.

कुल्या विवशी सकाळी बर्षनाला आप्या पूर्वी विनायकरावांना न्याहरीसाठी कांही तरी मागविले.

'बरोबर बसल्यातं तर खाऊं या!'

वासंती म्हणाली.

"तू माझ्यासमोर बोललेल मला चाल-पार नाही. मी जे सांगीन ते करणं एवढेच

तुझे काम आहे. समजलं का?" विनायक राव म्हणाले.

डोळ्याचे पाणी पवराने टिपून इच्छा नसतानादेखील वासंतीने न्याहरी उरकली. आपला नवरा जमदग्नी आहे हे तिला कळून चुकले.

दोघ देवळात जाऊन दर्शन घडून आले. सामान आवरत वासंती म्हणाली- 'देऊळ खूप छान आहे! भूतीच्या नेह्यावर किती तेज आहे, नाही?'

"माझ्यापुढे बोलायचे नाही म्हणून आधीच बजावले होते ना? मी सांगून ते एकणं व तोंड मिटून पडून राहणं, एवढेच तुझं काम, कळलं का?" रागाने विनायकराव म्हणाले.

वासंतीचे मन थंडरल त्या सध्याकाळी ते शहरात पोचलं. वासंतीला नवीन शस्त्र नरकासारखा काटू लागला. दिवसभर घरातली कामे उरकायची. नवऱ्याला काय हवे नको ते बघायचे तोंड मात्र उघडायचे नाही. पंधरा दिवस असंच मिळून गेले.

त्या दिवशी संभ्याकाळी कुणी तरी दार वाजवले. वासंतीने दार उघडले. दारात एक पत्रांशीचा म्हातारा उभा होता.

'आमच्या विनायकाचे घर हंण ना?" असे म्हणत म्हातारा बराच जाऊन बसला.



वासंती संकोचाने बघत राहिली. 'मी तुम्हा चूडत साखरा आहे, कांही हरकत नाही, त्या खूचीत बस' म्हातारा म्हणाला.

ती बसल्यावर 'तुम सासुसासरे सध्या कुठे आहेत?' म्हाताऱ्याने विचारले.

"त्यांना जाऊन बहा वर्षे झालीत नव्हे का?" म्हाताऱ्याकडे सार्धक पृष्ठीने बघत वासंती म्हणाली.

"हो, नव्हे का, विसरूनच गेलो की! ते खरेच गेलेत, यावर विश्वासच बसत नाही. दोघही नांशाला साजेतेच लक्ष्मी-नारायणासारखे बसायचे." लपरण्याने डोळे पुसत म्हातारा म्हणाला.



"त्यांचे नांव पार्वती-बकरराव होते ना' वासती तशेंच थंय म्हणाली

"वे झाले व! सगळी त्या भगवंताचीच नांव! अकररावांचे भाऊ कुठे असतात हुल्ली?" असे म्हणत त्यांची नांव, गांव सगळे विचारून घेतले. म्हणतात हे सगळे सांगतांना तिची धंका बळावत होती अंवार पडला, विनायकराव घरी आले हे तुमचे लांबचे काका आहेत म्हण! असे म्हणत वासती पुढे सांगली कांही सांगणार होती विला बघीत-

"मला तोंड आद्रे, विचारून माहिती करून घेईत! तू तोंड बंद करून आंत जा वधू" बिडून विनायकराव म्हणाले

वासती अवाक्य न काढता वांत निघून गेली

'काय रे विनायक! मी आठवतोय का?' सुनच आपलेचगाने म्हणतारा दोलू कायला

त्या म्हणतांच्याची बोळख पटली नाही तरी तो आपल्या वाई-वडिलांवरू, काका, मामाविषयी सवें माहिती सांगू लायल्या-मूळें ती म्हणतारा आपला अपत्यच असला पाहिजे याची खात्री घटली विनायकरावांना

आत बाळून विनायकरावांनी-"आमच्या काकांची कांही विचारपूस केलीस की नाही? तुज्या सासऱ्यांचा त्यांच्यावर मारी लोभ होता. कळखें का?" तकी विन्नी

त्या सर्वांची नांव व माहिती म्हणतांमाला आपल्याकडूनच समजल्याचे विनायकरावांच्या कानांवर घालण्याचें वासतीचो प्रयत्न निष्फळ ठरला 'ताडाला आधीं कुसून घाल व येवायला वाड्याच्या तयारीला लाय!" विनायकरावांनी दर डावले

बाहेर दोघांच्या गुप्ता दंगल्या असतां वासतीने संपाळ केला व दोघांना डावळ नंतर बाहेरच्या खोलींत दोघांचे अंधारून घालून देऊन ती स्वयंपाक घरांत चटईवर निजली

पहाट नवऱ्याचा आरडा ओरडा एकून तिची ओप मोडली अडकून उठून नवऱ्याच्या खोलींत गेली म्हणतांच्याचे अंधारून शिकामे होते. बाजूलाच असलेली पेंटी उचडी होती खोलीभर कपडे अस्ताव्यस्त पसरले होते

"तो कालका म्हणतारा अट्टल चोर हाता! रात्री नात जोडून, मला विश्वासांत घेतल घरांत शिरला आणि काल झाडल्या पणाराचे सवें पैसे घेवून फरार झाला" विनायकराव दुखाने म्हणाले

वासतीला सुखातीपासूनच म्हणतांच्याला सवाय येत होता. त्याने पुनच्या माने-बाईकांची माहिती काब्यकडून काढून घेतली व ते सवें सातळण जणू काही त्याचेच असल्यासारखे गुम्टाला सांगून फसाविले वासती म्हणाली

ही सगळी हकीगत मला आधीच कां नाही सांगितलीस?" विनायकरावांनी डोळे बटारले

'ह्या असल्या अनाठाई रागामुळच! कवी तरी मला तुमच्या पुढे तोंड उचटू विलत का? तुमचा असला अनाठाई रागाच वा अनथाला कारणांभूत झाला" मोठे धरें जाणून वासती म्हणाली

विनायकरावांची चूक त्यांच्या लक्षांत आली आपला त्रासच आपला रिपू ठरला!



'पैसे गळे तर गॅल वा अनुभवामुळ अवकल ठरी ठिकाणावर जाली' विन्नी सकरावांनी मनाला समजाविले

त्या दिवसापासून नवऱ्याचा झालला कायपालट बघून वासतीला समाधान वाटले चार दिवसांनंतर हातात एक पिशवी घुळून एक मुळगा झाला व ती पिशवी विनायकरावांच्या हाती वेत

'कुणीतरी एका म्हणतांयान ही पिशवी तुमच्या स्वाधीन करण्यास सांगितले आहे" असे म्हणून पिशवी घेऊन निघून गेला

विनायकरावांनी ती पिशवी उघडून पाहिलां तों त्याच्या आस्त्रांला फारावार

राहिला नाही पिशाचीत त्याच्या पगाराचे पैसे जसेच्या तसे हाते व रथांत एक चिठ्ठी होती
चि विनायक।

तुम्ही नवरात्रीको भला चोर समजून दिव्या देत असाल परंतु हा अनुभवामुळे तुझ्यात काही बदल झाला असावा अशी आशा आहे

कापिष्ठी तबऱ्याबरोबर संसार करणं अवघड असते! एके काळी मीदेखील जमदग्नीच होती! माझा बायकोला तोंड उघडायला बघची न देता नारीक सारीक कारणावळी धारेवर घरीत विवस घालवीत असे

माझी बायको सोपेच म्हणून माझा राग सोसून लसाराळा भांडा वकळू शकली

जीवन फार सर्वोदित असते रागामुळे जीवनाला दुःखमय होऊ येऊ नये! बायको गेल्यानंतर माझी दुरावस्था ओढवली. माझ्या रागाला पात्ररून माझ्या दोन लावले

मुलांनी व मुलांनी मला जवळ फटकू दिले नाही

त्या दिवशी घमशाळत तुमच्या शेजारीच्या खोलीत उतरलो असता, तुमचे सर्व सभाषण माझ्या कानी पडले तुझ्यात खरोखरच बदल झाला असला तर मी वासतीला वेडेन पाह्या घरी ये मुलांना पारखा झालेल्या भला तू मुलांसारखाच आहेस।

तुम्हा काकन साम्राज्याचा पत्रा —
पत्र बाबून विनायकरावांनी मोठ्या उत्साहाने वासतीला हांक मारली, 'वासती, लवकर बाहेर नीघ बघू!'

वासतीने डोके हलवून समसती दाखविली व गप्प राहिली

"तू तोंड उघडलाच 'गप्प नस!' म्हणायची माझी खांड रुपीच मोडली. आज कुणीकडे घोर, म्हणून विचारीत कां नाहीस? तुझ्या तासरीच, बल, लवकर नीघ!" म्हणत विनायकराव आई कळ लावले



समयस्फूर्ती

वज्रगिरी राज्यात एक अट्टल चोर रहात

असे त्याचे म्हादना व शिवबा नावाने दोन शिष्य त्याच्याकडेच रहात असत धृष्टावर्त्सभुळे मरणपाळ्यवर पडले असता त्याने आपल्या शिष्यांना जवळ बोलाविले "तुम्ही दोघाही मिळून एकाच बांधवृत्ती करीत सुखाने रहा. व क्षणा तन्हेन जगांत माझे नांव क्षमर करणारे बघा." म्हणून शवटचा उपदेश केला

गुरू येत्यानंतर म्हादना व शिवबा थोडे दिवस एकाच राहिल परंतु त्यानंतर चोरीचा वाटा घेण्याबाबत दोघांनी भांडण होऊन दोघ वेगळे झाले

या दोघांमध्ये शिवबा जास्त बलाख होता तो कधीही चोरी करतांना पकडला गेला नाही म्हादना साच अनकडा चोरी करीत असतां धरला जाऊन तुरुंगात जाऊन शिक्षा भोगून आला होता

एके दिवशी तुरुंगातून बाहेर पडतांच म्हादना जिवबाकडे जाऊन त्याला थेटच 'भाऊ! इतके दिवस चोरी करीत राहून-सुद्धा तुला एकदाही राजाचे सैनिक धरू शकले नाहीत. या माग गुपित काय आहे? आपण दोघाही एकाच नामांकित गुरूचे शिष्य आहोत ना? तसे पाहता मी चार वर्षे शिष्यत्व केल्यानंतरच तू गुरूगृही आलास" म्हादना म्हणाला

ते बोलण ऐकून शिवबा हसला "या मध्ये फार मोठे गुपित असे काही नाही, तर समयस्फूर्ती होय। एवढेच." तो म्हणाला.

"समयस्फूर्ती म्हणजे काय? जरा सम जाबून सांगतास का?" म्हादनात विचारले.

"गुरूची सेवा करीत आपण दोघाही त्यांनी शिकविलेली कला एक सारखीच शिकली. परंतु तुम्हा या विद्येत हातखंडा न होण्याचे कारण नुदयात अतकला समय-



स्फूर्तीचा अभावच होय काळ मी एका शेतकऱ्याच्या घरी चोरी करायला गेलो होतो. अधारात पाय लागून कुठलीतरी वस्तू खाली पडली व आवाज झाला. त्या सरळी शेतकऱ्याची शायकी जागी होऊन "कोण आहे तो?" असे मोठ्याने ओरडली. तावडतोड मी "म्याऊं" असा माथिरासारखा आवाज काढला. तोपमोड झाल्यामुळे मांजर आहे ते? शोप वातां "शेतकरी बायकोला रागावला व विजला नंतर मी सातकाश जवळपास हाती लागल्या त्या सर्प वस्तू गोळा केल्या व नाहेर पडलो" शिवबा म्हणाला.

"समयस्फूर्ती म्हणजे हीच काय?" हा झुल्लक गोष्टीविषयी मी इतका काळ विचारच कसा केला नाही माये आत्ममर्गेन आहे! स्वढ हात्यानंतर परत येऊन अंटेनच. बाय, येतो!" म्हणत म्हादबा निघाला.

त्या रात्री एका घराळा भंगदाज पावून म्हादबा आत शिरला व कुठे

कोणत्या मूल्यवान वस्तू आहेत याचा मागोसा घेऊ लागला. अचता हड्ड्या-सारखी कांहीतरी वस्तू त्याच्या पायाला लागून खाली पडली व मोठ्ठा आवाज झाला.

त्या आवाजाने घरची झालकीण जागी झाली व मालकाला उठवीत "कोण ते?" म्हणाली.

म्हादबा झोता त्या जागीच दबकून बसत "मांजर आहे" म्हणाला.

त्या सरळी "चोर! चोर! पकडा!" म्हणत बोवही मोठ्याने ओरडू लागले.

शिवबाने सांगितलेली समयस्फूर्तीची युक्ती अशी कशी अगकट झाली, ते न कळलेला म्हादबा वाईवाईने, त्यात कैलल्या भगवाडातून नाहेर रस्त्यावर आला. परंतु तोवर घरच्या लोकांचा भारडा-भोरडा ऐकून शेजारी-पाजारी जागे झाले व काठपा घळून बाहेर आले. रस्त्यावरून पाहून जात असलेल्या म्हादबाला त्यांनी वरले व राज-सैनिकांच्या ताब्यात दिले!



"विष्णेश्वरा! मू वनासुरांचा जो विनाश केलास त्याची आठवण म्हणून आतांपासून, चिरकालापर्यंत मग-पती-नवरात्राचा उत्सव, लोक मोठ्या समारंभाने करतील. हवेच्छाप्रमाणे यज्ञप्राप्त करण्यासाठी करण्यात येणाऱ्या मणकांस्त वांनी, आपल्या उद्योगात विजय मिळवून दिला असे मानतील. सर्व उत्सवांमध्ये गणपती-नवरात्राचा उत्सव थेंड उत्सव मानला जाईल!" अशी आज्ञासनाची झाली.

"पार्वतीनंदना! माचा आहेस म्हणून, भाड्यासाठी आणि एक काम वाढवून ठेवलेस ना' चांगले आहे नाते!" विष्णू भगवतीला म्हणाला.

"माचाचे नाते सगून, कंठ म्हणून जन्मलेल्या काळनेमीचा, मृत्यु म्हणून तु जन्म घेऊन कुणावतारात कसाचा वध करणार आहेसच! ही असली नाती सांगून आपले काम साधण्याची कला तुच शिकविली आहेस. कमलनयना!" गणेश म्हणाला.

"विष्णेश्वरा! तुझ्या परशुपुढे माझे अक्ष से काय! तुझे परशु फिरविण्यातील कौशल्य पाहतांना डोळ्यांचे पारणे फिटल्याचा आनंद वाटला" विष्णू म्हणाला.

"परशुरामावतार घेतांना माझा परशु उसना घेऊन जा व गर्वावत झालेल्या क्षत्रियांचा संहार करणारा हो वरे!" विष्णूवर म्हणाला.





“शजासुर रूपांतील विष्णावर लढून त्याला तुडवीत असतांना थट्टा असल्यामुळे पुढी छोटी-छोटी पावल पुढे टाकण्याची इत पाहून माझे भरपूर मनोरंजन झाले” विष्णु म्हणाला.

“तसं असेल तर ब्रामनावतार धारण केल्यावर हलीचक्रवर्तीला पाताळात घुसे पयेंत पावलांनी दाबशील बरे!” गणपती म्हणाला.

‘तुमं बुद्धिसामर्थ्येद्वितील मला आकर्षित करते आहे काय करू?’ असे विष्णु म्हणाला असता, “वर्मसुस्थापनाचा खरा अर्थ समाज, हिंसेमुळे अतत्वागमूळ, अंध-श्रद्धेमुळे जिकीरीस आणला असेल त्यावेळी

बुद्धरूपाने मानवांना, सुव्यवस्थित समाजरचनेचा व निर्वाणमार्गाचा उपदेशक होशील बरे!” मायादेवीच्या स्वप्नामध्यं माझा पांढरा हत्ती प्रवेश करील, व बुद्धावतारातील सिद्धार्थ रूपाची मादी माईल.” गणपती म्हणाला विष्णूला फार आनंद झाला.

परमाणुरूपाने असलेले विघ्न म्हणाले— ‘विघ्नराजा, मी तुला सेवक आहे तुझी आज्ञा मला शिरोधार्य आहे जातो जातां असे म्हणून गणपतीची आज्ञा मानून कालीदीक्षा ओढात काढल्या असून लपून बसले. मूषकासुर अंदराच्या रूपाने प्रच्छन्नपणे लपून बसला होता. विघ्नाची जालेली दुर्धशा पाहून त्यान रागात दांत ओठ बाबळ. तत्पर झालस हाटकून स्वतःचे रूप धारण केले व सिद्धगर्जना करीत गणपती समोर उभा राहिला.

गणपतीला त्याचे बलिष्ठ शरीर अचून समाधान वाटले मूषकासुर त्याच्याकडे दुर्लक्ष करीत विघ्नारी हास्य हासत म्हणाला “विघ्न तुझा सेवक असल्यामुळे मनांत येईल ते केवळ परतुं मी तुला जन्मवेरी आहे सिंहस्वरूपाने पांथ नुस्त्रा एकवाट असलेच’सिंह वनून तुझें वक्षस्थळ फाडतो!” असे म्हणून सिंहाचे रूप घेऊन श्रोण गर्जना केली.

‘सिंह होय’ तू तर जन्मजन्मांचे वाहन आहेस, तुला मी अभिवादन करीत आहे!” गणेश म्हणाला.

सिंहाने एक डरकाळी फोडली व गणपतीवर झडप घालण्यात तो “बाबा, शरभा!” असे स्मरण गणपतीने केले.

सिंहासमोर, सिंहाचा शरभावतार प्रत्यक्ष उभा ठाकला व मांडी गर्जना केली. शर-बाला सिंहाचे शरीर, आयाळ व जबडा असून हत्तीची सोड व दांत होते. महा-सर्पासारखी कापटी असून त्याच्या टोकाज्या सगरीचे तोंड असून ते उवाळा ओकीत होते शरभाची आयाळ अग्निशिखांप्रमाणे वर उठत होती. तोंडातून उष्ण घूर ‘घप घप बाहेर पडत होता शरभान आपल्या सोडन एक फटका मारताच सिंहाचे तोंड बुजले. सिंह शेवटी पायात घालून पळू लागला शरभावनार अंतर्धान पावला.

विघ्नेश्वराने आपली सांड एक घोजन लांब केली व पळणाऱ्या सिंहाची कन्वर बांधून त्याला आपटले सिंह घुरमुखत नडफडू लागला.

देवाधिक आकाशांत गोंळा होऊन हे दृश्य बघत होते. “विजय विघ्नेश्वरा! तू बघलेला सिंह, मला पाळायची इच्छा होते आहे, जरा देशील का?” विष्णु म्हणाला.



“पाळतो म्हणून घेऊन ह्याचे डोके नख काढून घेऊन, तरासिंहावतारांत हिरण्य कश्यपूला फाडायचा विचार आहे का? ते काही जमायचे नाही बरे! वा सिंहाची मला गरज आहे. तुझ्या शरसिंहावताराची तरतूद तुलाच करावी लागेल!” गणेशान उत्तर दिले.

सोदेल घरळेल्या सिंहाला हळूच नेऊन महाश्वेतेसमोर ठेऊन दिले महाश्वेतेने हिताचे चार शब्द सांगितले ते न एकता मूषकासुर स्वतःच विघ्नेश्वराची टक्कर घेण्यासाठी पळत सुटला होता महाश्वेतेने देवीला आळविले. देवीने तिला दर्शन दिले. ती म्हणाली—“तुझा पती गणपतीचे



वाहन बघल व चिरंजीवी होईल, असे निधिलिखित आहे. सुमुद्धा हवेशंभूत बनून चिरकालपर्यंत गणेशाची सेवा तुझ्या पती समवेत करीत राहतील!" असे सांगून अवर्धन पावलो.

वज्रदंताला त्याच्या इच्छाप्रमाणे कोणतेही रूप घेता येत असे. म्हणून त्याने हुत्तीनामुद्धा बघून उडता येईल अशा महागड्याचे रूप धारण केले व होत हुत्तीना आपल्या पायांच्या नखांनी बघून उडू लागला. त्यामुळे सर्वच हलकछलक माजली. त्यावेळी एका झाडावर, गिऱ्या हाचे लहान रूप धेडक मळब, विष्णूचे ध्यान करीत असला होता. या कल्लोळा-

मुठे त्याचे ध्यान मोडले. त्यामुळे सुतापुन त्यान त्या अजस्र गडदाला बोलीने भडि-वले त्याबरोबर, महाकाय गडदालातील मूषकासुर जमिनीवर कोलमडून पडला ते पाहून "वाहूनही अधिक स्वादिष्ट असा मार खातार आहेस! जा, लवकर जा!" गडद म्हणाला.

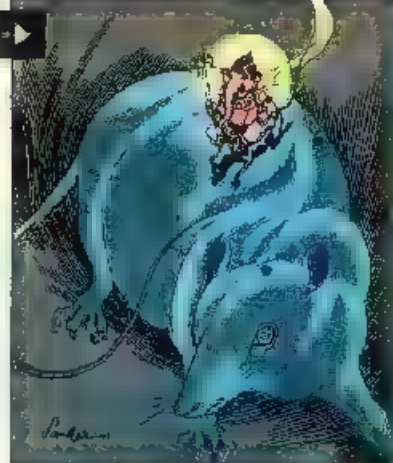
नंतर मूषकासुर विघ्नेश्वराजवळ गेला व त्याला चिडकीत म्हणाला-"तुझे इत मोठे आहेत कीवट दाबून खाण्यापलिकड दुसऱ्या कशाच्याही कामाचे नाहीत माझ्या दातांनी मी वज्रांचे देखील पीट पाडतो, कैलासाला पोकळ करू शकतो, समजले का?"

गणेशाने दंकल-तिकले अपस त्वत श्री पुट-पुटल्यासारखे "निकामी असलेल्या दातांचा, असून तरी काय उपयोग?" असे म्हणत एक दात मोडून फेंकल्यासारखा शिरकाऊन दिला.

तो दात इद्रजाल केल्यासारखा हवेमध्य गिरम्या थत वज्रदंताला भोसकल्याप्रमाणे टोचू लागला रक्ताच्या धारा वाहू लागल्या. ते व बघवून महाशेता मूच्छित होऊन पडली व अवताने कोट्या उंदराचे रूप घेतल व दगडगड तुचतुच पळत जाऊन बीळ केले व त्यांत शिरला. एकच दात उरल्यामुळे विघ्नेश्वराला एकदंत असे नांव पडले.

तो दातमुद्धा विघ्नेश्वराला व त्याला मारीत मारीत त्याचा पाठहाग करू लागला उंदीरमुद्धा बीळ उकरीत उकरीत पाताळीत शिरला व दुसरी वाट काढीत जमिनीवर आला शेंपटीच्या मागोमाग रक्ताची वार वहात होती संपूर्ण मूलो-काला घापा टाकीत वळसा घालून शेंपटी अस्त्राव्य होऊन विनायकाजवळ आला, "मला मरणाही येत नाही, तुझा दात अगाध शिखर शिखर बरणेचय वातना येत आहे माझा बास बांचव देवा!" असे म्हणत शरण आलेल्या मूषकासुराला अभय देऊन दाताला माग घेतल तो तुटलेला दात त्याच्या हातातील अलंकार म्हणून शोभत होता.

"मूषका! दिसायला पिटुकला उंदीर असलास तरी महाबलवान आहेस अनुकूल वाहनाच्या अभावी माझ्या लंबोदरांमुळे मला फार त्रास होतो आहे. तुझ्यासारखे..." सर्वहानुळे अपुरे वाक्य गणपतीने सोडून दिले. विघ्नेश्वराने केल्या स्तुतीमुळे लक्षा जाऊन "विघ्नेश्वरा तुझ्या वानाने माझ्यातील अज्ञानाला पळवून लावले असून टोचून टाकून माझ्यांत ज्ञान भरले आहे. चांगला औषधोपचार बडला मला! तुझे वाहन होण्यायोग्य मी आहे असे तू मान-तोस, हे माझे महत्वाचे होय कितीही

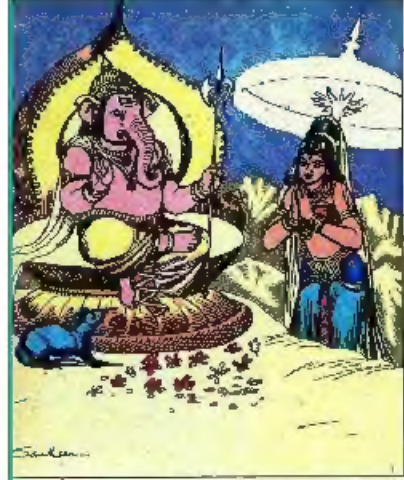


मोठे वाहन म्हणून मला हुता येते." असे म्हणत मूषकासुर हत्तीएवढ्या मोठ्या आकाराचा उंदीर बनला.

त्या महाकाय उंदराच्या पाठीवर गणपतीने पाय ठेवताच, किंवा किंवा आवाज करीत उंदीर घरघर कापू लागला.

"बाबा रे! तु पिटुकाचा उंदीर बनूनच पाझ' थार नीटपणे वाहू शकशील. माझ्या आकारास सर्व तहेने सोयीस्कर असे वाहन, पिटुकला उंदीरच ठरू शकेल." गणपतीने मूषकासुरास सांगितले.

मूषकासुराने न्हमीप्रमाणे उंदराचा साधा आकार धारण केला विघ्नेश्वराला पाठीवर बसवून भरभर एक लवकर फिरक



आला, "खरब, स्वामी! धाता आपला भार वाहतोय, असं वाटत नाहीये!" तो म्हणाला.

सुडीवर झालेली चवला विष्णेश्वराला पाहून म्हणाली—"देवा! माझा पती उंदीर तुझे वाहन झालेला आहे, तेव्हा श्वेतछत्र बनून मलाही तुम्ही सेवा करू दे. माझ्यावर अनुग्रह कर!" ती म्हणाली.

"आई! तुमच्या श्वेतछत्राची पार साशली माझे रक्षण करील. माझे भाग्य धोर म्हणून मला लाभली!" असे म्हणत विष्णेश्वराने उंदराकडे दृष्टी वळविली व "चच्चदंता, देवीचा अनुग्रह मिळविलेल्या साव्वी धवलेल्या बांदाला माभार माहीत नाही.

माझे वाहन बनून रहा. माझ्याबरोबर मला जे मिळेल ते सा. तुझे मनोरंजन म्हणून देवादिदेव, नाक वायून, उठा-बशा काढून, चुकले म्हणून गालात मारून घेतील." विष्णेश्वराने सांगितले.

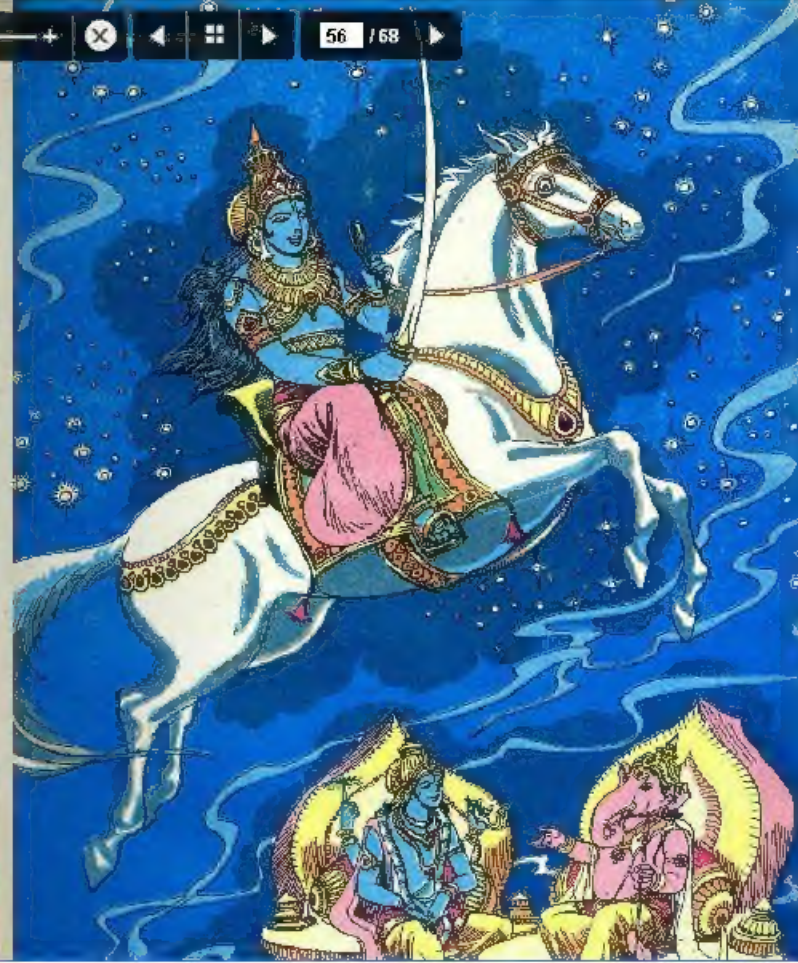
"खरब देवा! माझोही हीच इच्छा होती. मी वज्रवत असताना, देवांकडून माझ्यासमोर असेच करवून घेत असे. तुझे वाहन बनून मी कृतार्थ झालो." मृषकासुर म्हणाला.

चवला श्वेतछत्र बनून गणपतीच्या डोक्यावर छाया करू लागली. ती दंपती विनायकाची चिरकालपर्वत अशीच सेवा करीत राहतील. विनायक मूषकवाहन बनला.

"एकदन्ता! मूषकोत्तम वाहना! तुझे वाहन पाहून मला पुष्पा ह्रिवा वाटतो आहे! किली सुंदर वाहन मिळविलेस!" अशी विष्णूने स्तुती केली.

"तुम्हा कऱ्की अवतारात माझे वाहन, श्वेत-अपष होऊन तुझे वाहन वनेल. तुम्हा अंतरिक्ष ओलाडून ग्रहान्तरास घेऊन जाईल वदे! मातवांना नवीन वसाहती स्थापित करून दे." एकदन्त म्हणाला.

"अहोहा! तुमच्या नाचासिद्धीमुळे तसेच होऊ दे!" असे म्हणून विष्णूने आपला आनंद व्यक्त केला.



वावर नारद म्हणाला-“विष्णेश्वरा! आतापर्यंत तुझ्याबरोबरच विष्णूच्या नऊ अवतारांची माहिती आम्हांला झाली. फक्त एकच उरली आहे!”

“लवकरच ती घुसमणालाची घेऊ आली म्हणजे कळेलच तेव्ही! कसली याई आहे?” विष्णू म्हणाला. “कुणाचे शुभसंगल देवा?” नारदाने विचारले. “आपल्याला कल्याण कारण जसा विष्णेश्वरानेच!” विष्णू म्हणाला. विष्णेश्वराने संतापाने पाहिले. “हजार विष्णू घातल्याशिवाय मावतार नाही” विष्णूची स्वरात ती म्हणाला.

“तेवढ्यावरच भागव, बाबा! हजार विघ्नानंतर अर्धे विघ्नही उपस्थित करता येणार नाही बरे!” विष्णूने सावध करीत असा इशारा दिला.

“हजार विघ्ने जी किती असणार? त्यानंतर मात्र विष्णेश्वराचा लग्न-सोहळा पाहण्याचे भाग्य आम्हांला लाभेल!” असे म्हणून तिन्ही लोकांमध्ये नारदाची स्वारी निघाली. शंकराचा पार्वतीवरील अनुराग,

महातेजाल बदलला. अग्नीने ते महातेजघर-वण सरोवरात पोचते करण्याची तत्परता दाखविली. सहा तोंडे असलेल्या शंभुसाचा जन्म झाला. सहा श्चि-पत्नींनी त्याचा संगमळ करून त्याला पार्वतीपरमेश्वराकडे पोचते केले. कुमारस्वामी हळू-हळू मोठा झाला. गरुडाने त्याला मधूर-वाहन दिले. इन्द्राने त्याला अनेक आयुधे दिली. पार्वतीने आपले अपूर्व शक्ती असलेले शूल दिले. कुमारस्वामी वाढू लागला असता तारका-सुरास वाईट स्वप्न पडू लागली व तो भीतीमुळे खरखर कापू लागला.

कुमारस्वामीने घोर तपस्या करून ब्रह्म-ज्ञानाचे रहस्य उलगडून घेतले. म्हणून त्याचे नांव सुब्रह्मण्यम् झाले. अकाराचे गुणित, शिवासारख्या परमेश्वरालाच गुरू म्हणून उपदेश देताना सांगितले. पार्वती-परमेश्वरांच्या डोळ्यांचे-पारणे फेरणारे ते दोघे भाऊ-गणपती व कुमारस्वामी खेळत खेळत मजेंत कैलासावर विहार करू लागले. (कथा:)



दोन वस्नाद

[६]

दिलेला व जीनाबने फसवेगिरी केल्याला कांही काळ लोटल्यावर कैरी नगरा-हून 'पारा' नांवाचा आपल्या नांवाला साजेल असा एक मुक अगदाद नगरी पोचला. त्याचे खरे नांव अली. बिसावला राजबिडा परंतु अडल चोर होता. तो कैरीचा रहिवासी होता. बगदादला कोत-शाल म्हणून नियुक्ती झालेला अहमद हा कैरी नगरातील नामांकित चोर म्हणून ख्याती पावत असता 'पारा'ने त्याच्या-कडेच बोर्वाकडेचा गुरूवच घेतला होता. अहमद बगदाद सहरी आला व तिथेचुद्धा चोर म्हणून विख्यात झाला व 'कोतवाल' ही पदवी मिळवीत असता हा 'पारा' कैरीतील चोरांचा नायक झाला होता. कित्येकदा धरला जाऊन त्याला कैद केले असता तो निसटून गेल्यामुळे कैरीतील

प्रजा त्याला 'पारा' म्हणून ओळखू लागली.

'पारा' अलीला अहमदनेच बग-दादला बोलाविले. दिलेलाच्या नाबतीत पराभव झाल्यापासून क्षणाक्षणाला अह-मदला 'पारा'ची आठवण येऊ लागली. तो त्याच्या उजव्या हातासारखा होता. तो खर आणल्या हाताखाली असता तर पराभवाला वीड थावे लागले नसते, असे अहमदला वाटत होते. याशिवाय अह-मदला आता स्वतः दिलेलाचा सूड जगविता येत नव्हता. कारण आता तिवाही त्याच्या इतकाच लौकिक होता. म्हणून या कामा-करिता 'पारा'च योग्य होता.

'पारा' अली बगदादला पोचल्या-बरोबर सरळ अहमदच्या घरी गेला. त्याला पाहताच अहमदच्या जिवात पीच



आला. "दोस्ता! माझ्या घरी काही काळ गुप्तचरपणे रहाण्यावर असलात तर तुझ्याची थोडे काय आहे. ते झाल्यावर तुला जाहीर-रीत्या झलीफाजवळ नेऊन तुझी सिफारस करून चांगली नोकरी मिळवून देईन." असे अहमद म्हणाला.

'पारा'ने अहमदच्या घरी दोन दिवस घालविले. जग माझ त्याला घर तुझ्यासारखे वाटले. अहमद दिवाणीत गेल्यानंतर 'पारा' घराबाहेर पडला. बगदाद शहर चारीबाजूंनी बघून घेण्याला त्याला उद्देश होता.

तो थोडा दूर गेला असता त्याला पुरुष-वेश धारण केलेली, डोक्यावर चांदीचे

कडतर असलेली सोन्याची टोपी घातलेली, व थोड्याचरून जात असलेली एक स्टातारी व तिच्या मागे लाल भरबरी वस्त्र परिधान' केलेले चाळीस निंबो दिसले. ते दुसरे-तिसरे कुणी नव्हते, तर विलेला व तिचे नोकर होते. विलेला त्या सकाळी दिवाणात गेली व तिच्या टप्पालात घेण्या-ओण्या बातण्या गोळा करून तिच्या घरी परत जात होती.

'पारा' अलीचा नवीन व सुंदर नेहरा बघून दिलेला आश्चर्य वाटले. पण तिचा शत्रू असलेल्या अहमदमध्मे शत्रू या नवऱ्या सुंदर तरुणामध्ये असलेले साम्य तिच्या नजरेने टिपले.

खरं तर अली, अहमदचे शिष्यत्व करीत असता 'पारा' न कळतच त्याचे हावभाव, त्याची बघण्याची पद्धत यांचे अनुकरण करू लागला होता. अली अहमदच्या घराकडून येत असावा असा कयासही तिने बांधला.

घरी नेह्याबरोबर विलेलाने आपली मुलगी जीनाब हिला, तिने पाहिलेल्या युवकाचे वर्णन करून सांगितले व "अहमदने या युवकास ओळखून घेतलेले दिसतेच, असे मला वाटते. त्याचे रस्त्याकडे जमोळणे-पणी पहाणे बघितले तर तो आज किंवा कालच इथे आला असावा असे वाटते.

आपणास फार सावधगिरी दाखवावयास हवी!" असे म्हणाली.

जीनाबने आईने सांगितलेली सर्व हकीकत ऐकून घेतली व म्हणाली-"मोठ-मोठ्या तोंडमारुखानांची डाळ शिजू न देणारी तू, या दाढी-मिशाही न फुटलेल्या कोवळ्या पोराला बघून घाबरलीस की काय?" लगेच चांगले चांगले कपडे घालून, डोळ्यांत काजळ घालून व डोळ्यांच्या कडा कोरून, बुरखा घातला व हातांत पिताई घेऊन जीनाब निघाली व लळलळ-जान्या विजंसारखी रस्त्यावर बाळू लागली.

ती थोडे पुढे चालत गेली तो एका बुकानाजवळ तिला 'पारा' दिसला. आईने केलेल्या वर्णनावरून तिने त्याला ओळखले

व त्याला बघता मालून पुढे गेली व मागे वळून "आंधळा मेला!" रागाने म्हणाली.

'पारा' तिला बघून तिच्या सोंदयावर संशय झाला व "अहो! अद्भुत सोंदवं! तू कोण आहेस?" म्हणाला.

"मी एका व्यापाऱ्याची मुलगी असून दुसऱ्या एका व्यापाऱ्याची बायको आहे. तुम्ही या गांवी नवले असल्याचे दिसते. तुम्ही कुठे उतरलात?" तिने विचारले.

"अद्याप कुठे ठिकाण नाही. कुठेतरी बघायला हवे." अहमदचा विषय गुप्त राखण्याच्या हेतूने 'पारा' म्हणाला.

"आमच्या घरी बघा तर मग! आमचे केलेल्या वर्णनावरून तिने त्याला ओळखले





निघून गेल्यावर चरी मला कुघ्याची खोबतही नसते." जीनाब म्हणाली.

तिच्या बरोबर जाणे झोक्याचे असू शकते अशी शंका 'पारा'च्या मनांत आली. परंतु या नगरांत त्याला कुणीही ओळखत नसल्याने ती युवली त्याचा शत्रू असण्याचे कारण नव्हते. तिच्याविषयी माहिती करून घेण्याच्या कुतुहलामुळे तिच्या बरोबर जाण्याचा निर्णय त्याने घेतला.

जीनाब त्याच्या बरोबर रस्ते फिरवित एका मोठ्या घरासमोर घेऊन आली व किल्लीसाठी पिशवी शोधू लागली. ते घर एका प्रसिद्ध व्यापाऱ्याचं होतं. त्यावेळी त्या घरांत कुणीच नव्हते. कुकानवार सकाळीच

कुलूप घालून कुकानांत जाई ती रात्रीच परते, हे जीनाबला माहीत होते.

"अहो! किल्ली कुठेचरी हरवलेली दिसते. आतां काय करावे? तुम्हाला कांही तरी करून कुलूप काढता येईल का?" जीनाबने 'पारा'ला विचारले.

"नघतो" असे म्हणत 'पारा'ने ते भले मोठे कुलूप सहजी काढले. तो अट्टल जोरच असला पाहिजे हे जीनाबने ओळखले. दोघे अंत गेले. "तुम्ही विवाणस्त्यांत नसा. मी पाणी काढून स्वयंपाक करते." असे म्हणून जीनाब घागर घेऊन परसांत गेली.

बोंड्या जेठानंतर विहिरीच्या आजूने किकाळी ऐकू आली. काय माले असावे असा विचार करीत 'पारा'भावतच तिकडे गेला तो, जीनाब पाणी काढायला म्हणून विहिरीत वाकलेली दिसली.

"काय झाले?" 'पारा'ने विचारले.

"माझी हिच्याची अंशठी! पाचशे रुपये देऊन कालच माझ्या पतीने विकत घेतली. सेल होते आहे म्हणून तेव्हाच सांगितले होते. ती या विहिरीत पडली. माझ्या पतीला कळले तर गालफडात देईल!" असे म्हणत जीनाब डसडसा रडू लागली.

"तुला म्यायचे कारण नाही. मी काढून देतो." असे म्हणत 'पारा'ने विहिरीत दोर

साडला व त्याच्या साह्याने आत उतरला. विहिरीच्या बुवाची जातांच जीनाबने भरभर दोर काढून घेतला व "तुला आतां अहमदच वर काढील! तोवर आंतच थांब!" असे म्हणून त्याचे कपडे गुंडाळून घेवून चरी निघून गेली.

त्या रात्री त्या घराचा मालक, व्यापारी आपल्या नोकराबरोबर बराच उशिरा घरी परतला. घराचे दार नुसतेच लोटलेले पाहून त्याला फार नवल वाटले. सगळे घर पाहून व कुठलीही वस्तू चोरीला गेलीली नाही हे पाहून त्याला समाधान वाटले.

व्यापाऱ्याच्या आंबोळीसाठी पाणी आणा-यला त्याचा नोकर विहिरीवर गेला. दोर बांदली विहिरीत ओडली व पाणी ओढू लागला. परंतु अतिचय जड वाटून त्याच्याच्याने पाणी ओढलेना. तेव्हा घाबरून जाऊन "अरे बापरे! भूत, भूत!" असे ओरडत घरात पळाला. त्या दोराला धरून 'पारा' वर येऊं लागला. वर चढताना त्याला वचून,

बदमाश! तू कोण आहेस? माझा विहिरीत तुझे काय काय आहे? बाकी सांग. नाही तर आताच्या आता तुला शिपायांच्या ताब्यांत देतो!" असे व्यापाऱ्याने दरडावून विचारले.

"बापरे! हा कोणता देश आहे? कोणते गांव आहे? मी इजिप्त देशाचा रहिवासी असून आमच्या इजिप्त नदीत आंबोळ करीत असतां एका मोठ्यांत सापबळो. मी किती खोल बुवाको हे प्रमाण माहीत नाही. परत पाण्यावर तरंगले तो तुमच्या विहिरीत तिघालो!" मोठ्या भाव नेहऱ्यावर आणून 'पारा' म्हणाला.

व्यापाऱ्याचा त्याच्या धांपेवर विश्वास नव्हता.

"मुला! तुझा अनुभव आगळा आहे. हे बगदाद शहर आहे. फारच दुरून आलास. तुला कोरडे कपडे देतो ते घाल. माजनी राज हथेच येवून नीच उद्या सकाळी तुझ्या गांबी बांध्यास नीघ म्हणजे झाले!" तो व्यापारी म्हणाला. (कमरा)

